

משפט אחד יהיה לכם:

העימות המשולש של החברה החרדית עם מערכת המשפט הישראלית

חיים זיכרמן*

במשך כל שנות קיומה של המדינה, מתנהלת מערכת יחסים חשדנית בין החברה החרדית לבין מערכת המשפט הישראלית. מקורה של חשדנות זו בשלושה סוגי עימותים: ראשית, ביחס למקורות הסמכות ולחובת הציות לחוק, כשאלו אינם עולה בקנה אחד עם הדין הדתי; שנית, בשאלת ההיתר ההלכתי לפנות לביורר סכסוכים אזרחיים בבתי משפט (ערכאות), תוך העדפתן על פני הדין הדתי; שלישית, מול בית המשפט העליון בשל פסיקותיו בסוגיות דת ומדינה, המפורשות על ידי החרדים כפסיקות הפוגעות בהם.

עימותים אלו הובילו למשבר אמון מופגן בין החברה החרדית לבין המערכת המשפטית ולשגשוגן של מערכות משפטיות פרטיות, המעניקות פתרונות חלקיים לצרכים השונים של בני הקהילה. באופן עקבי מצביע הציבור החרדי על חוסר אמון עמוק בבית המשפט העליון, ובשנת 2016 רק 6% מקרב הציבור החרדי הביעו אמון באחד מסמליו המרכזיים של השלטון הדמוקרטי. בהיעדר אמון ברשות השופטת, החברה החרדית מתקשה לסגל לעצמה דפוס ציות פנימי, ומנגד, מעמדה ויציבותה של הרשות השופטת עלולים להתערער.

המאמר מבקש לטעון כי השינוי המתרחש בתוך החברה החרדית בעשור האחרון, המוביל לכניסתם של חרדים רבים ללימודי המשפטים באקדמיה ולמקצוע עריכת הדין, מהווה זרז לשינוי המגמה. צמיחתו של שיח זכויות ליברלי פנים-חרדי לצד שיח החובות הדתי, מובילה לשגשוגם של ארגוני זכויות בתוך החברה החרדית ולריבוי דעות בתוך הקהילה. בכך נפתח דיאלוג עם מערכת המשפט בכללותה, ובמקרים מסוימים, אף עם בית המשפט העליון עצמו.

לימודי המשפטים לאוכלוסייה שמרביתה נעדרת תשתית לימודי האזרחות, מעניקים לא רק ארגז כלים תעסוקתיים, אלא משנים את השיח הפנים-חרדי. קיומם של עורכי דין, ובעתיד אולי אף שופטים חרדיים, שיכולים לתווך בין שתי הקהילות, עשוי למתן משמעותית את העימות הנזכר, בדרך של הגדלת האמון והעמקת הלגיטימציה למערכת המשפט, ובכך לתרום הן לחברה החרדית, הן למערכת המשפט כולה.

מבוא. א. העימות הנורמטיבי: שניים אוחזים בסמכות. ב. העימות ההלכתי: ערכאות של גויים. ג. העימות התרבותי: החרדים ובג"ץ. ד. רוחות של שינוי. סיכום.

במשך כל שנות קיומה של המדינה, מתנהלת מערכת יחסים חשדנית בין החברה החרדית לבין מערכת המשפט הישראלית. מקורה של חשדנות זו בשלושה סוגי עימותים: **עימות נורמטיבי** עם מערכת המשפט בכללותה ביחס למקורות הסמכות ולחובת הציות לחוק, כשאלו אינם עולה בקנה אחד עם הדין הדתי. עימות זה נובע מן הדואליות הנורמטיבית שבין סמכות הרב לסמכות המדינה; **עימות הלכתי** עם בתי המשפט בשאלת ההיתר ההלכתי לפנות לבירור הסכסוך האזרחי ב"ערכאות של גויים" תוך העדפתן על פני הדין הדתי ובתי הדין הרבניים; ו**עימות תרבותי** עם בית המשפט העליון, הנובע מפרשנות החרדים את פסיקת בית הדין הגבוה לצדק בסוגיות דת ומדינה, ככזו המבקשת להצר צעדיהם.

עימותים אלו הובילו למשבר אמון מופגן בין החברה החרדית לבין מערכת המשפטית ולשגשוגן של מערכות משפטיות פרטיות, המעניקות פתרונות חלקיים לצרכים השונים של בני הקהילה. במדדי הדמוקרטיה שמפרסם המכון הישראלי לדמוקרטיה מדי שנה בשנה, מצביע הציבור החרדי באופן עקבי על חוסר אמון עמוק בבית המשפט העליון, ובשנת 2016 עמד אחוז האמון על 6% בלבד.¹ כפי שייסקר להלן, שלוש ההפגנות היחידות שארגנה ההנהגה החרדית בעשורים האחרונים ושכללו מאות אלפי מפגינים כל אחת, כוונו כנגד בית המשפט העליון ופסיקותיו. חוסר האמון בא לידי ביטוי אף בהיעדר נוכחות חרדית ברשות השופטת על כל זרועותיה (למעט כמובן בתי הדין הרבניים).² נפקדותם של החרדים מהרשות השופטת לעומת נוכחותם המורגשת בשתי הרשויות האחרות – המחוקקת והמבצעת – בעלת משמעות כפולה: היא גם מהווה בסיס לאי-האמון הנזכר, אך גם שוללת את הלגיטימציה מהמעטים המבקשים להשתלב במערכת. לעימותים שיתוארו בחלקו הראשון של המאמר (פרקים א'-ג') יש השפעה ישירה על ההתנהלות החרדית במרחב הישראלי. בהיעדר אמון ברשות השופטת – אחת משלוש רשויות השלטון המרכזיות – תתקשה החברה החרדית לסגל לעצמה דפוס ציות פנימי, כהגדרתו של הארט,³ תוך הפנמת כללי המשחק הדמוקרטי אל תוכה. הציות לחוק ייוותר בקרב החרדים כהכרח חיצוני הנובע מן החשש מהסנקציה. נוסף על כך, היעדר האמון ופיתוחם של מוסדות מקבילים, עלולים לערער את יציבות הרשות השופטת ולכרסם במעמדה בכלל החברה הישראלית.

חלקו השני של המאמר (פרק ד'), מבקש להציג את התמורות המתחוללות בתוך החברה החרדית בהקשר זה בעשור האחרון. מהפכת האקדמיזציה שחוה האוכלוסייה, מובילה אלפי צעירים וצעירות חרדים אל הפקולטה למשפטים. מאות פרחי משפט חרדים מוסמכים מדי שנה בשנה לעריכת דין, ומשתלבים בעבודה הכוללת הופעה יום-יומית בבתי המשפט.⁴ למגמה זו יש השפעה חברתית משמעותית, החורגת מתחום התוכן הספציפי. המאמר מבקש לטעון כי כניסתם של הצעירים החרדים אל עולם המשפט הישראלי, מובילה שינוי משמעותי ביחס הכלל-חרדי אל

* מרצה בפקולטה למשפטים, הקריה האקדמית אונו.

המחבר מבקש להודות לפרופ' אביעד הכהן ולפרופ' עמיחי כהן על הערותיהם הטובות לטיוטת מאמר זה, וכן למר אליהו כספי על עזרתו הרבה.

¹ שכלול של המשיבים "בכלל אין לי אמון" או "במידה מועטה". הנתונים עובדו ממדדי הדמוקרטיה שבין השנים 2003-2016. נתונים אלו גבוהים מנתוני אי-האמון החרדי ביחס למוסדות אחרים. ראו בפירוט בפרק ג' להלן וכן ראו המכון הישראלי לדמוקרטיה **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2016** (להלן: המכון הישראלי לדמוקרטיה **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2016**).

² חריג כמעט בודד לכך הוא השופט יצחק קיסטר שכיהן בבית המשפט העליון בין השנים 1965-1975 ומספר מצומצם ביותר של שופטים חרדים שכיהנו בערכאות נמוכות במשך השנים.

³ הארט מבחין בין ציות חיצוני לחוק שמקורו בחשש מהסנקציה הנובעת מהפרת הפקודה, לבין ציות פנימי לחוק שמקורו בהפנמת הכללים והסכמה עם הצורך בכיבודם. ראו H.L.A. HART, THE CONCEPT OF LAW 55-56 (2nd ed. 1994) (להלן: הארט **מושג החוק**).

⁴ על צמיחת עורכי הדין החרדים ניתן ללמוד אף מהצלחתה של סיעת "אמונה במקצוע" החרדית בלשכת עורכי הדין, המחזיקה נכון לשנת 2017 בשני נציגים בוועד הארצי (מתוך 28 נציגים נבחרים). ראו אבי חיים "הישג לסיעת 'אמונה במקצוע' בלשכת עו"ד" **ערוץ 7** 17.6.2015. www.inn.co.il/News/News.aspx/300530

המערכת המשפטית, בשלוש זירות המחלוקת הנזכרות. במסגרת שינוי זה ניתן להצביע על שיתוף פעולה גובר והולך של האוכלוסייה החרדית עם מערכת המשפט, ואולי אף בטווח הנראה לעין ניתן לצפות להגברת האמון של אוכלוסייה זו במערכת המשפט הישראלית.

א. העימות הנורמטיבי: שניים אוחזים בסמכות

חובת הציות לחוקי המדינה היא שאלה פילוסופית עתיקת יומין. אם נניח כי חובת הציות נובעת ממקור משפטי, קרי מחוק המורה כי יש לציית לחוקי המדינה, הרי שכאן מצוי פרדוקס הציות: מה מקור החובה לציית לחוק זה עצמו?⁵ בשל כך, מקובל לטעון כי מקור החובה לציית לחוק הינו חוץ-משפטי.⁶ כבר בשיחתו המפורסמת של סוקרטס, ערב הוצאתו להורג, עם אפלטון, צפים שלושה צידוקים עיקריים לחובת הציות לחוק:⁷ הכרת הטובה כלפי המדינה, קיומו של הסכם בלתי כתוב בין המדינה ואזרחיה,⁸ וכן הטענה התוצאתית, ש"אלמלא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו".⁹ הוגים מאוחרים יותר הוסיפו לכך את חובת ההגינות המחייבת את הציות לחוקי המדינה,¹⁰ ואילו הארט וקלון סבורים כי הציות נובע מהסכמת האזרחים על כללי המשחק או על הנורמה הבסיסית.¹¹

ואולם, אדם המקיים אורח חיים אמוני ודתי (ולא חרדי דווקא), מוצא עצמו כפוף לשתי מערכות משפטיות מקבילות. מחד גיסא, המערכת הדתית המקיפה באופן מוחלט את אורח החיים ואופפת אותו, מאידך גיסא משפט המדינה המלווה אף הוא את אורח חיי הפרט ומעצב אותם. שתי המערכות תובעות שליטה מוחלטת. שתיהן אף תובעות את הבכורה. אף שהמערכת הדתית מקבלת את משפט המדינה, באמצעות הכלל ההלכתי הקובע כי "דינא דמלכותא דינא",¹² הרי שכלל זה אמור רק אם אין התנגשות בין שתי מערכות הכללים. ואולם, במקרה של סתירה בין ההוראה התורתית – האלוהית, להוראתו של בשר ודם – דיני המדינה, יש לבכר את הוראת התורה.¹³ כך למשל סבור הרב וולדנברג, בספרו ציץ אליעזר:

[...] שאפילו להסוברים דאמרינן דינא דמלכותא בכל דבר, היינו דוקא מה שאינו נגד דין תורתנו אלא שאינו מפורש אצלנו [...] שאין בשום אופן כח, בין לממשלת עכו"ם ובין לממשלת ישראל לבוא מכח הדין של דינא דמלכותא דינא ולחוקק לישראל דיני מלכות וממשל המתנגדים לדיני התורה, או לתקן ולחקות

⁵ חיים גזו *ציות וסירוב: אנרכיזם פילוסופי וסרבנות פוליטית* 21 (1996).

⁶ ראו למשל A. JOHN SIMMONS, MORAL PRINCIPLES AND POLITICAL OBLIGATIONS 5, 30-35 (1979); R. DWORKIN, LAWS EMPIRE 191-193 (1986); Chaim Gans, *The Obligation to Obey the Law: A Reply to Philip Soper*, in ISSUES IN CONTEMPORARY LEGAL PHILOSOPHY: THE INFLUENCE OF H.L.A. HART 180-190 (Ruth Gavison ed., 1987). ראו אף ג'ון לוק *על הממשל המדיני* 93-97 (יוסף אור מתרגם, 1948).

⁷ אפלטון וקריטון *כתבי אפלטון* כרך א 251 (יוסף ליבס מתרגם, 1997).
⁸ מקור ההסכמה מצוי בקיומו בארץ (הסכמה מכללא), ולפי הוגים מאוחרים יותר ההסכמה הינה אקטיבית הנובעת מההצבעה בבחירות וכיבוד המשחק הדמוקרטי. ראו חיים גזו "ביסוסי חובת הציות לחוק" *משפטים* יז 353, 360 (1987).

⁹ על פי משנה אבות ג, ב. המשנה מציעה לקורא לכבד את השלטון, שכן בלעדי החשש מהפרת הכללים המשפטיים שמציב השלטון, לא ניתן לקיים מערכת חיים מדינית תקינה.

¹⁰ H.L.A. Hart, *Are There any Natural Rights?*, 64 PHIL REV. 175 (1995); John Rawls, *Legal Obligation and the Duty of Fair Play*, in LAW AND PHILOSOPHY (Sidney Hook ed., 1964).

¹¹ HANS KELSEN, GENERAL THEORY OF LAW AND STATE (1949); הארט *מושג החוק*, לעיל הי"ש 3.
¹² בבלי, בבא קמא ק"ג, ע"א. כלל תלמודי זה מעניק סמכות לדין המלכות, אף שהוא חסר תוקף דתי מצד עצמו. ראו למשל רון ש' קליינמן "באיזו מידה צריך לפסוק לפי החוק האזרחי?" *תחומין* לז 388-399 (2017).

¹³ ואומנם האתוס המקראי מלא בסיפורי גבורה על העדפת הנורמה הדתית על פני דין המדינה. כך למשל לגבי המיילדות המחיות את הילדים בניגוד להוראתו של מלך מצרים (שמות א טו-יז), מרדכי שאינו כורע ומשתחוה להמן ובכך עובר על מצוות המלך (אסתר ג ב), דניאל שלא משתחוה למלך (דניאל ו) ועוד.

חוקי ערכאות זרים אשר חידשו להם לפי מצב המדינות ולחוקקם בישראל
באמת לא שיש בזה משום תיקון וקיום המדינה, דאם כן בטלו חס וחלילה כל
דיני תורתנו הקדושה.¹⁴

לעומת זאת, ניצב דין המדינה הטוען אף הוא לבכורה, תוך יצירת "נורמה בסיסית" נורמטיבית שמעליה אין כל מרות אחרת.¹⁵ זהו עקרון שלטון החוק המצוי בבסיסה של מערכת השלטון הדמוקרטית, ושלפיו הכול שווים בפני החוק וכפופים לו.¹⁶ הבהיר זאת השופט ברק באחת הפרשות: "[...] שכל הגורמים במדינה, בין הפרטים כיחידים וכהתאגדויות, ובין זרועות המדינה, חייבים לפעול על פי החוק, ופעולה בניגוד לחוק צריכה להיתקל בסנקציה המאורגנת של החברה".¹⁷ שניים אוחזים בטלית המשפט, וכל אחד טוען "כולה שלי". ואולם, במובחן מהמערכת המשפטית המודרנית המתפתחת מעת לעת ומתאימה עצמה לשינויי הזמן, המערכת הדתית מאופיינת בקשיחות ובחוסר דינמיות.¹⁸ זאת מתוך הבנה בסיסית שמדובר בחוקים שמימיים שאינם ניתנים לשינוי או לביטול. בשל הקשיחות המתוארת, בשל העובדה כי הדין הדתי קדם לדין המדינה, ובשל אופיין הליברלי של מערכות המשפט המערביות, הרי שלרוב נמנעת המדינה מלהעמיד את אזרחיה במבחן הציות, תוך התחמקות מיצירת קונפליקט עם הדין הדתי. אך מה קורה במקרים הנדירים שבהם נוצר קונפליקט בין החובה הדתית לחובה האזרחית? כיצד נדרש הפרט לפעול במקרה שבו חוקי המדינה סותרים את הוראות הדין הדתי? כאן יש להבחין בין האוכלוסייה החרדית לבין שאר שומרי המסורת, משתי סיבות עיקריות: ראשית, דוקטרינת דעת תורה: דוקטרינה זו התפתחה כבר בראשית המאה העשרים, עם התפיסה כי בידי חכמי התורה הכוח להורות ולהכריע בכל בעיות העולם, בכלל ובפרט, כפועל יוצא מהחוכמה התורתית שרכשו, על דרך הנאמר "הפוך בה והפוך בה, דכולא [שהכל] בה".¹⁹ כלומר, התורה כוללת כל החוכמות והתובנות שבעולם, ומשכך, יש כוח בכוחם של החכמים לפשוט כל ספק.²⁰

דעת התורה הינה אחת מאבני היסוד המרכזיות, אם לא המרכזית ביותר, בהוויה החרדית הנוכחית. ואומנם, במדד הדמוקרטיה הישראלית משנת 2011, השיבו 86% מהחרדים (לעומת 60% בציבור הדתי-לאומי) כי לפסקי ההלכה של הרבנים בסוגיות פוליטיות שנויות במחלוקת, ישנה חשיבות. כ-85% מהחרדים (לעומת 24% בלבד מהציבור הדתי-לאומי) השיבו כי מקור הסמכות הפוליטי שלהם הם הרבנים (ולא הפרשנים הפוליטיים, ראש הממשלה, המשפחה, החברים וכדומה).²¹ נתונים אלו משקפים את התפיסה המוצקה של דעת התורה בקרב האוכלוסייה החרדית,

¹⁴ הרב אליעזר יהודה וולדנברג שו"ת ציץ אליעזר, חלק טז, סימן מט (1998) (להלן: וולדנברג שו"ת ציץ אליעזר). דברים אלו מובאים בשם השפתי כהן, בחושן משפט סימן עג, ס"ק לט. וראו אף הרב חיים דוד הלוי "פרט בסדרי השיפוט של דיני נפשות (בעניין מניין הקולות)" התורה והמדינה 49-55, 74-75 (1958). ראו אף בניסוח מודרני יותר אך חד לא פחות בדבריו של הרב מרדכי נויגרשל למה הם שונים? 34 (2002) (להלן: נויגרשל למה הם שונים).

¹⁵ HANS KELSEN, PURE THEORY OF LAW 194-195, 202 (M. Knight trans., 1967).

¹⁶ אמנון רובינשטיין וברק מדינה המשפט הקונסטיטוציוני של מדינת ישראל כרך א 227 (מהדורה חמישית, 1996).

¹⁷ דברי הנשיא ברק בבג"ץ 428/86 ברזילי נ' ממשלת ישראל, פ"ד מ(3) 505, 621 (1986).

¹⁸ אכן, גם ההלכה נדרשת להתאים עצמה לאתגרי הזמן, אך זאת בעיקר תוך שימוש בכלי פרשנות והיקש, שנמנעים ככלל מלחדש הלכות ולהתיר את שנאסר בעבר. ראו למשל אביעד הכהן "האתגרים שניצבים בפתיח עולמה של ההלכה היהודית במאה ה-21" דעות 31, 4-9 (2007).

¹⁹ ראו משנה, אבות ה, כב.

²⁰ בנימין בראון לקראת דמוקרטיזציה במנהיגות החרדית? דוקטרינת דעת תורה במפנה המאות העשרים והעשרים ואחת 28 (2011) (להלן: בראון לקראת דמוקרטיזציה במנהיגות החרדית). ראו אף DAVID LANDAU, PIETY AND

POWER: THE WORLD OF JEWISH FUNDAMENTALISM 46-47 (1993).

²¹ המכון הישראלי לדמוקרטיה מדד הדמוקרטיה הישראלית 2011 48-47 (2011).

שחורגת מתחומי ההלכה אל התחום הפוליטי והמדיני. אף שלא ניתן להצביע על זהות פרסונאלית אחת שלה כפוף כל הציבור החרדי, שכן כל קהילה מקיימת פירמידה משלה שבראשה עומד המנהיג הרוחני של החצר, הרי שעצם המבנה, המעמיד את המנהיג הרוחני בראש הציבור כשלפתחו מונחות ההכרעות הציבוריות, מייצג השקפה המשותפת לכלל הציבור החרדי בישראל.²²

בשונה מכלל האוכלוסייה הדתית, דוקטרינת דעת התורה, הייחודית לציבור החרדי, מרחיבה את מוטת האחיזה ההלכתית לאין שיעור. כפי שיוצג בדוגמה להלן, השקפה זו עלולה להרחיב מאוד את שדה ההתנגשות שבין שתי מערכות המשפט שלהן כפוף האזרח החרדי. זאת משום שהנהגות פוליטיות וחברתיות עשויות לקבל תוקף הלכתי מכוח דוקטרינת דעת התורה.²³ שנית, היחס למדינה ולמוסדותיה: בשונה מזרם מרכזי בציונות הדתית, הרואה את מדינת ישראל כיסוד כיסא השם בעולם,²⁴ תוך הענקת ממד דתי-רוחני למדינה ולמוסדותיה, ההשקפה החרדית אינה רואה כל ערך דתי-רוחני במדינת ישראל ולהיפך. על פי השקפה זו, יסודה של מדינת ישראל בחטא תוך מרידה במלכות שמיים ואין לשוות לה ממד רוחני כלשהו.²⁵ הציות למדינה ולחוקיה, אינו אלא ציות חיצוני כפוי, שאינו נובע מן הטעמים הנזכרים לעיל בדבר חובת הציות לחוקי המדינה.

על רקע ערכה הנמוך של מערכת משפט המדינה בעיני החרדים, הרי שאם תתגלע סתירה בין שתי המערכות, נקודת האיזון בין הדין הדתי לבין דיני המדינה תיטה, בקרב האוכלוסייה החרדית, לכיוונה של המערכת הדתית. זאת בשונה מתפיסת הציונות הדתית, המעניקה סמכות רחבה בהרבה לדיני המדינה.²⁶ ואומנם, בעימות שבין שתי המערכות החופפות, מבכרים החרדים את הפסיקה ההלכתית. זו המערכת הוותיקה יותר והמחייבת יותר שכן היא משקפת את "דברי הרב", והציות הפנימי (הכולל את ההפנמה ואת ההזדהות עם דבר החוק) מסור לה בלבד. מסקר של המכון הישראלי לדמוקרטיה משנת 2016, עולה כי 96% מהחרדים קבעו כי במקרה של סתירה בין ההלכה לבין פסיקת בית המשפט, יש להעדיף את הפסיקה ההלכתית. רק 2% בלבד סברו כי יש להעדיף את פסיקת בית המשפט.²⁷ זאת לעומת 70% בקרב כלל האוכלוסייה היהודית הלא-חרדית, המעדיפים את פסיקת בית המשפט, ורק 21% המעדיפים את הפסיקה ההלכתית.²⁸

²² ראו חיים זיכרמן **שחור כחול-לבן: מסע אל תוך החברה החרדית** 286-288 (2014) (להלן: זיכרמן **שחור כחול-לבן**).
²³ בראון **לקראת דמוקרטיזציה במנהיגות החרדית**, לעיל ה"ש 20, בעמ' 32.
²⁴ הרב אברהם יצחק הכהן קוק **אורות ישראל** פרקים ו, ז (1942). אכן, קיימות גם גישות שונות בציונות הדתית ביחס למוסדות המדינה. ראו חנן מוזס "הציונות הדתית והמדינה – תמונת מצב" **דעות** 41, 9-13 (2009).
²⁵ ראו זיכרמן **שחור כחול-לבן**, לעיל ה"ש 22, בעמ' 312-317. ראו שם ההבחנה בין קבוצות חרדיות שונות ביחסן לציונות. אין זה המקום להרחיב בכך, אך המשותף לכלל התפיסות החרדיות הינו שלילת הממד הרוחני בקיום המדינה, המהווה את תמצית תפיסת הציונות הדתית הקלאסית.
²⁶ כך למשל סבור הרב יהודה הנקין מן הציונות הדתית כי "אמנם במה שאינו נוגד את ההלכה בעליל, יש סמכות מפליגה למלכות וממשלה לקבוע ולבצע מדיניות". ראו הרב יהודה הנקין "סמכות המדינה בראי ההלכה" **דרך ארץ דת ומדינה** 369 (עמיחי ברהולץ עורך, 2001). גם לשיטתו, אם תהיה סתירה מוחלטת בין דין התורה לדין המדינה, יש להעדיף את דין התורה, אך ההבחנה הינה בנקודת האיזון שבין שתי המערכות. ניתן לומר כי בעוד ובשיטה החרדית דין התורה עומד היררכית גבוה בהרבה מדין המדינה, הרי שלגישת הרב הנקין ורבים בציונות הדתית מדובר בשתי מערכות כמעט שקולות. הפרת החוק תהיה אפוא נדירה ביותר על פי תפיסתם. ראו אף הרב יעקב אריאל "מאבק ימית בראי ההלכה" **תחומין** ג 402, 402-410 (1982); הרב יואל בן נון "משטר דמוקרטי על פי התורה" **דרך ארץ דת ומדינה** 297, 338-341 (עמיחי ברהולץ עורך, 2001). כן ראו אריאל רוזן-צבי "מדינה יהודית ודמוקרטיה: אבהות רוחנית, ניכור וסימביוזה – האם אפשר לרבע את המעגל" **עיוני משפט** יט 479, 484 (1995).
²⁷ המכון הישראלי לדמוקרטיה **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2016**, לעיל ה"ש 1, בעמ' 174.
²⁸ הנתונים המפורטים (בקרב האוכלוסייה היהודית, באחוזים) הינם כדלהלן:

היו נוהגים לפי ההלכה	היו נוהגים לפי פסיקת בית המשפט
97	2
71	20
40	44
16	72
6	89

העימותים בין שתי מערכות המשפט נדירים, וזאת על רקע מאמץ תמידי שעושות רשויות השלטון על מנת להימנע מהם ולבכר את ההסדרה על פני ההכרעה הכופה.²⁹ אך עם זאת, בשנים האחרונות מצוי חלק מהאוכלוסייה החרדית בעימות משמעותי עם מערכת המשפט, בכל הנוגע להתייצבות בלשכות הגיוס. עימות זה שיסופר להלן, מותח את אי-הציות החרדי לראשונה עד כדי מרי אזרחי.

ראשיתו של העימות מצוי בפסק הדין של בג"ץ שהכריז על בטלותו של חוק דחיית שירות לתלמידי ישיבות שתורתם אומנותם, התשס"ב-2002 (חוק טל).³⁰ בעקבות ההכרזה על בטלות החוק מצאו עצמם הצעירים החרדים בסכנת גיוס מיידית, שכן ללא הסדרה חוקית אחרת לא ניתן היה לדחות את שירותם. כצעד תגובה, החליט אחד המנהיגים המרכזיים בחרדיות הישראלית, הרב שמואל אוירבך, להורות לתלמידיו להפסיק להתייצב בלשכות הגיוס לצורך הסדרת דחיית השירות.³¹ זאת, בין השאר אף על רקע סיפורים שנפוצו ולפיהם בלשכת הגיוס נחשפים הצעירים החרדים למסכת פיתויים להצטרפותם לצה"ל.³²

לאחר כינונה של הממשלה ה-33 בשנת 2013 ללא שותפות המפלגות החרדיות, ועם התקדמות ההליכים לקראת חקיקתו של "חוק גיוס" חדש ונוקשה מקודמו, הצטרפו מנהיגים וראשי ישיבות נוספים להוראתו של הרב אוירבך.³³ ואומנם, מאות תלמידי ישיבה הדירו רגליהם מלשכת הגיוס ולא שעו לצו הפוקד המורה על התייצבותם.³⁴ על פי חוק, אי-ההתייצבות הינה עבירה פלילית שעונשה מאסר שנתיים, ואילו מי שלא ממלא חובתו במטרה להשתמט משירות ביטחון, צפוי לחמש שנות מאסר.³⁵ כיצד נדרש אפוא תלמיד הישיבה לנהוג? האם יתייצב בניגוד להוראות רבותיו? בכך הוא מפר את הוראתו הישירה של רבו, הנתפסת כ"דעת תורה" המחייבת אותו. מנגד, אי-ההתייצבות מובילה את הצעיר החרדי אל מעגל עבריינות שבסופו ענישה פלילית חמורה.³⁶ ואומנם, תלמידי הישיבות שנתפסו באקראי או במכוון על ידי השלטונות, הובאו בפני שופט צבאי שדן אותם לתקופות מאסר שונות, ואלו כונו "אסירי עולם התורה".³⁷ הסירוב להתייצב מהווה מרי אזרחי מאורגן, צעד שאותו נוקטת לראשונה חלק מההנהגה המרכזית בחרדיות הישראלית.³⁸ לאחר כינונה של הממשלה ה-34, ביטלה הכנסת את הסדרי החוק שהתקבלו בכנסת הקודמת, והעימות

²⁹ ראו באופן כללי, אשר כהן וברוך זיסר **מהשלמה להסלמה: השסע הדתי-החילוני בפתח המאה העשרים ואחת** (2003).

³⁰ בג"ץ 6298/07 **רסלר נ' כנסת ישראל** (פורסם בנבו, 21.2.2012) (להלן: עניין **רסלר**).

³¹ זאת בניגוד לעמדתם החולקת של מרבית המנהיגים החרדים שסברו כי יש להמשיך ולהתייצב כבעבר. ראו זיכרון **שחור כחול-לבן**, לעיל ה"ש 22, בעמ' 230, 322-324.

³² ראו בקונטרס **ונקדשתי בתוך בני ישראל** (2013).

³³ ראו למשל ישראל כהן "מחרף המאבק נגד ההתייצבות: רבנים יתכנסו בירושלים" **כיכר השבת** 11.9.2014 bit.ly/2NRd08s.

³⁴ ראו למשל אלי יעקובי "בוטל מעמד של כ-1000 בחורי הפלג הירושלמי" **בחדרי חרדים** 27.10.2015 bit.ly/2LxhYL3.

³⁵ חוק שירות ביטחון, התשמ"ו-1986, ס"ח 46.

³⁶ יאיר אטינגר "דילמת האסיר החרדי: להתייצב או לא להתייצב" **הארץ** 21.3.2014 www.haaretz.co.il/news/education/premium-1.2275835.

³⁷ ראו למשל קובי נחשוני "תלמידי הישיבות שוחררו מהכלא הצבאי: 'אתם חייבים לעבור את זה'" **ynet יהדות** 16.2.2015 www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4626899,00.html. הביטוי "אסירי עולם התורה" מעביר מסר שלפיו צעירים אלו אינם עבריינים אינדיווידואליים, אלא שליחי ציבור המחזיקים את עולם התורה כולו על כתפיהם, בעצם התנגדותם.

³⁸ להגדרת מרי אזרחי ראו: John Rawls, *The Justification of Civil Disobedience*, in CIVIL DISOBEDIENCE: THEORY AND PRACTICE 240-255 (1969).

בין הצדדים הצטמצם בהדרגה, אך לא מן הנמנע כי יתרחב שוב, על רקע מציאות הנהגתית, משפטית או פוליטית שונה.³⁹

הקשר נוסף למתח בין שתי המערכות המשפטיות, מצוי דווקא בסוגיית האכיפה ושיתוף הפעולה, בהקשר הרחב יותר של הדין הפלילי. הכוונה לשיתוף הרשויות בחשד לכאורה לאירועים פליליים בתוך הקהילה. באופן מסורתי, החברה החרדית מעדיפה לטפל בבעיותיה בעצמה, אף שלעיתים היא נעדרת כלים לכך. מחקרים שונים מצביעים על כך שאירועים פליליים רבים בתוך הקהילה אינם מדווחים לרשויות, והם מנוהלים על ידי רבנים ואנשי חינוך.⁴⁰ אין המדובר רק על עבירות כלפי המדינה כגון העלמת מס, שאז המתלונן כנגד חברו נחשב כ"מוסר"⁴¹ (כינוי לאדם שמוסר יהודים לידי השליט הגוי) והוא צפוי לקלון חברתי, אלא אף בעבירות כנגד פרטים בקהילה או במשפחה.⁴² מרבית החרדים לא יפנו בתלונה חמורה כנגד מי מבני הקהילה, אלא לאחר התייעצות וקבלת "אור ירוק" לכך מהמנהיג הרוחני.⁴³ רק במקרים נדירים, בעיקר כאשר מדובר בעבריינים סדרתיים וקיים חשש כי פגיעתם תתעצם, מורים הרבנים לפנות לרשויות החוק. כפי שיצוין בפרק ד' להלן, פרקטיקה זו עוברת שינוי בעשור האחרון, כשעוד ועוד מקרים מדווחים ומטופלים על ידי הרשויות, זאת בעיקר על רקע גיוס חוקרים ואנשי מקצוע מקרב הקהילה.⁴⁴ בשונה מהמקובל בתקשורת החרדית הממוסדת ששתקה בנוגע לפרשות אלו, ניכרת מגמה שלפיה אתרי האינטרנט החרדיים החלו לדווח על פרשיות פגיעה מינית ולסקרן בהרחבה מתוך מטרה להילחם בתופעה.⁴⁵

להנהגה זו המבקשת לגונן על הקהילה ועל הפרטים בה מפני התערבות מוסדות המדינה, עלולים להיות היבטים פליליים, לכל הפחות במקרים שבהם מעורבים קטינים,⁴⁶ אך יותר מכול היא מצביעה על חוסר אמון במערכת המשפט, תוך העדפת מערכת המשפט הקהילתית על פני משפט המדינה.

ב. העימות ההלכתי: ערכאות של גויים

העימות ההלכתי עם ערכאות המשפט הדיוניות, נעוץ בהוראה ההלכתית האוסרת באופן גורף פנייה ל"ערכאות של גויים" במקרה של בירור משפטי בין שני מתדיינים. ההלכה האורתודוקסית פיתחה במשך השנים קוד הלכתי מסועף העוסק במגוון סוגיות המשפט הפרטי. דינים אלו מרוכזים בחלק הממוני של השולחן ערוך, המכונה "חושן משפט", ובמאות ספרי הלכה נוספים. הרצון לשמר את

³⁹ בשנת 2017 ביטל בג"ץ את חוק הגיוס החדש (חוק שירות ביטחון, (תיקון מס' 21) התשע"ו-2015), שחוקקה הכנסת ה-20. בכך חזרה הסוגיה לכנסת, הנדרשת בעת כתיבת המאמר ליצירת הסדר חקיקתי חדש. ראו בג"ץ 1877/14 התנועה למען איכות השלטון בישראל נ' הכנסת (פורסם בנבו, 12.9.2017) (להלן: עניין התנועה למען איכות השלטון בישראל).
⁴⁰ ראו למשל מרכז המחקר והמידע של הכנסת סוגיות בתחום האיתור והטיפול בקטינים נפגעי עבירות מין בחברה החרדית (20.7.2015).

⁴¹ "מוסר" הינו אדם שמלשין לשלטונות (הגויים) על חברו היהודי. על פי ההלכה, למוסר אין חלק לעולם הבא (רמב"ם, משנה תורה, הלכות תשובה, פרק ג הלכה יב). להרחבה בנושא זה (ובפרט לגבי המסירה במדינות נאורות), ראו מאמרו המקיף של הרב מתתיהו ברויד "מסירת מידע לשלטונות אודות עבריינים" תחומין כג 358 (2003).

⁴² ראו למשל מרכז המחקר והמידע של הכנסת סוגיות בנושא מיצוי זכויותיהם של ילדים ובני נוער במגזר הערבי ובמגזר החרדי (10.11.2010).

⁴³ אריאלה שטרנבק ויהודה שוחט "שקט, מטייחים: מקריבים את הנפגעים החרדים" ידיעות אחרונות (22.6.2015). על תחילתה של מגמת שינוי ראו שמעון איפרגן "נשבר קשר השתיקה: רבנים מעודדים אברכים להתלונן על תקיפה מינית" Mako - דוקו קשת 5.5.2016 www.mako.co.il/tv-doco/Article-7f0c521257f7451006.htm ובדף הפייסבוק "לא תשתוק" www.facebook.com/lo.tishtok/?fref=ts.

⁴⁴ טובה צימוקי "חרדים לילדים" ידיעות אחרונות 28.6.2016 www.yediot.co.il/articles/0,7340,L-4821644,00.html.

⁴⁵ יקי אדמקר "קשר השתיקה נסדק: פרשות מין פרצו את מחסום התקשורת החרדית" וואלה 26.5.2016 news.walla.co.il/item/2964808.

⁴⁶ סעיפים 368-א-368 לחוק העונשין, התשל"ז-1977, ס"ח 226.

ההלכה ולהפכה לשימושית, לצד סיבות רבות נוספות,⁴⁷ הובילו לדחייתן של מערכות המשפט האחרות, תוך הטלת איסור על יהודי להביא את דינו בפני ערכאות של גויים.⁴⁸ עם הקמת המדינה התעורר ויכוח בין הגורמים הדתיים לבין אלו החילוניים במדינה הצעירה, באשר למקומו של המשפט העברי בשיטת משפטנו. רבים סברו, ביניהם אף רבני הציונות הדתית, כי יש לפעול להשבת שופטינו כבראשונה, תוך הרמת קרן המשפט העברי ככל שניתן, לאחר התאמתו למציאות ימינו. אכזבתם של המצדדים בגישה זו הייתה רבה, משום שהמחוקק הישראלי העדיף לבנות את המשפט הישראלי על אדני המשפט האנגלי, תוך החלת רציפות משפטית.⁴⁹ המשפט העברי נדחק אפוא לשולי הדרך, והיווה לכל היותר מקור השראה בלתי מחייב למחוקקים ולשופטים שחפצו בכך.⁵⁰ התסכול החרדי בא לידי ביטוי במכתבו של הרב צבי פסח פרנק, רבה של ירושלים ומגדולי הרבנים החרדים באותה התקופה, שכתב:

וכי בשביל שבעינינו ראינו עזרת צור ישראל וגואלו וברחמיו גאלנו משעבוד הגויים, וכי בשביל זה נתן יד לפושעים לעקור את תורתנו הקדושה המסורה לנו מצור ישראל וגואלו, ולמה לא ישתומם כבודו על אלה שפנו עורף לתורתנו ואינם נרתעים להשיב שופטים בורים וריקים מתורה ויראת שמים על עם ה', ולמה לא יזעק מרה הלה' תגמלו זאת עם נבל ולא חכם, שאחרי החסד והרחמים שפקד ד' את עמו לתת להם שארית בארץ אבותינו? [...] תיכף כשבאו לסדר בתי משפט געלה נפשם בתורתנו הקדושה [...] ולברור דוקא חקות הגוים אשר בדו מלבם.⁵¹

רק בשנת 1980 ראה המחוקק לנכון להתנתק מכבלי המשפט האנגלי באמצעות ביטול סעיף 46 לדבר המלך במועצתו, ולראות במקורות המשפט העברי כמקור רשמי למשפט הישראלי.⁵² ואולם, זה היה מעט מדי ומאוחר מדי. בשלב זה רוב שופטי בית המשפט העליון לא ראו לנכון להפוך את המשפט העברי למקור מחייב, וצמצמו הלכה למעשה תחולתו של חוק זה.⁵³

לאחר קום המדינה, משהתברר כי המשפט הישראלי אינו מבוסס על אדני המשפט העברי, החילו רבנים רבים (ביניהם אף רבני הציונות הדתית, כדוגמת הרב הרצוג והרב אריאל) את איסור הערכאות אף על מערכת המשפט הישראלית.⁵⁴ התפיסה הרווחת הייתה כי כל זמן שהשופטים אינם דנים על פי דיני התורה אלא על פי משפטי הגויים, הם אינם טובים מערכאות הגויים ואולי אפילו גרועים מהם, שכן בדחייתם את דיני התורה נוסף רובד של חילול השם וביזוי התורה. כך למשל סבר הרב עובדיה יוסף, כי בפנייה לערכאה בבית המשפט הישראלי "המכשלה גדולה שבעתיים".⁵⁵

⁴⁷ לסקירת הסיבות לאיסור הערכאות ראו חיים ה' כהן "על ערכאות של גויים ועל ערכים של יהודים" **משפט וממשל** ד 299, 300-307 (1997).

⁴⁸ ראו משנה תורה לרמב"ם, הלכות סנהדרין, פרקים כו, ז: "כל הדין בדיני עכו"ם ובערכאות שלהן, אע"פ שהיו דיניהם כדיני ישראל, הרי זה רשע וכאילו חרף וגדף והרים יד בתורת משה רבינו" (ובאופן דומה בשולחן ערוך, חושן משפט סימן כו). לסקירת גישה שונה, ראו: ת"א 16016/07 (שלום ת"א) **אסקימו סחר בע"מ נ' וידיסלבסקי** (פורסם בנבו, 5.5.2008).

⁴⁹ רון חריס **המשפט הישראלי – השנים המעצבות: 1977-1948**, 23, 27-32 (2014) (להלן: **חריס המשפט הישראלי**).
⁵⁰ זאת למעט סוגיות הנוגעות למעמד האישי שנדונות על פי הדין הדתי, בהתאם לסטטוס קוו הישראלי ולחוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), התשי"ג-1953, ס"ח 165 [להלן: חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין)].

⁵¹ ראו וולדנברג **שו"ת ציץ אליעזר**, לעיל ה"ש 14, בחלק יח, סימן סג.
⁵² חוק יסודות המשפט, התשי"ם-1980, ס"ח 163.

⁵³ ד"ר 13/80 **הנדלס נ' בנק קופת עם בע"מ**, פ"ד לה(2) 785 (1981). כן ראו חריס **המשפט הישראלי**, לעיל ה"ש 49, בעמ' 53-52.

⁵⁴ לסקירה ממצה של הגישות השונות, ראו יצחק ברנד **ערכאות של גויים במדינת היהודים** 53-64 (2010) (להלן: ברנד **ערכאות של גויים במדינת היהודים**).

⁵⁵ הרב עובדיה יוסף **שו"ת יחוה דעת חלקים ד, סה**. ראו באופן דומה אצל הרב אברהם ישעיהו קרליץ חזון איש **מסכת סנהדרין** סימן טו, ד.

בקוד החברתי החרדי, נחשבת הפנייה לערכאות ללא היתר כאיסור חמור, והתובע בבית המשפט עלול להיחשב כרשע וכ"מוסר", והוא מוקע מתוך הקהל.⁵⁶

כתוצאה מפסיקה הלכתית זו, הפרט החרדי מנוע מלפנות לבית המשפט כנגד בעל דינו, אלא אם כן קיבל היתר מוקדם מבית הדין. היתר זה יינתן בעיקר במקרה שבו הנתבע מסרב להידיין בפני בית הדין, שכן לבתי הדין אין כוח כופה, וסמכותם נרכשת מכוח הסכמת הצדדים בלבד.⁵⁷ כתחליף לבתי המשפט הרשמיים פועלים בישראל כמה בתי דין רבניים היושבים כבוררים, כלומר, הם רוכשים את סמכותם מהסכמת הצדדים להידיין בפניהם. עם זאת, אם יסרב אחד הצדדים להופיע בפני בית הדין, הוא צפוי לקלון חברתי-קהילתי, בדרך של "כתב סירוב" או בדרך אחרת.⁵⁸ מרבית בתי הדין מחתימים את הצדדים על הסכמה לפסיקה על דרך הפשרה, וזו מהווה מוטיב מרכזי בפסיקות רבות.⁵⁹

בעבר, אף בתי הדין הרבניים הרשמיים דנו כבוררים בעניינים אזרחיים שונים, עד שבשנת 2006 קבע בג"ץ כי כרשות שלטונית הם אינם רשאים לחרוג מהסמכות שהוענקה להם בחוק, וזה לא העניק להם סמכות לדון בדיני ממונות אלא בענייני המעמד האישי.⁶⁰ לפסיקה זו היו משמעויות רבות כלפי מעמד בית הדין הרבני, ויש שהגדירו אותה כ"פגיעה הקשה ביותר בבתי הדין הרבניים מאז קום המדינה, ואפילו לפניה".⁶¹ היא הובילה להעברת ההתדיינות לבתי דין פרטיים, תוך שבג"ץ מסייע במישרין להפרטתה של המערכת המשפטית הדתית והחרדית ולהוצאתה מידי הממלכה (בתי הדין הרשמיים). מעתה ואילך, האפשרות של המידיין הדתי והחרדי אינה בין בתי הדין הרשמיים לבתי הדין הפרטיים, אלא בין בתי המשפט לבתי הדין הפרטיים. בית הדין הרבני הרשמי הוצא אפוא מן המשוואה. ניסיונות חקיקה שיאפשרו לבתי הדין הרשמיים לדון אף בנושאים אזרחיים, לא צלחו לעת עתה.⁶²

בעוד ובענייני המעמד האישי נסמכים החרדים על בתי הדין הרשמיים הפועלים מכוח סמכותם שבחוק,⁶³ הרי שבסכסוכים ממוניים יפנו הצדדים לבתי דין פרטיים של הקהילה. ואומנם, לא מעט בתי דין פועלים במרחב הדתי והחרדי.⁶⁴ חלקם מופעלים על יד המועצות הדתיות (בירושלים, בקריית אונו, במטה בנימין ועוד), חלקם מופעלים על ידי רשתות פרטיות, כך למשל רשת ארץ חמדה-גזית (המשתייכת לציונות הדתית אך נותנת שירותים גם לציבור החרדי) המפעילה שבעה סניפים ברחבי הארץ, וחלקם בתי דין פרטיים של הקהילות החרדיות השונות. כך למשל בתי

⁵⁶ ראו ברנד **ערכאות של גויים במדינת היהודים**, לעיל ה"ש 54, בעמ' 31-33.

⁵⁷ חוק הבוררות, התשכ"ח-1968, ס"ח 184 (להלן: חוק הבוררות).

⁵⁸ "כתב סירוב" הוא מסמך שמוציא בית הדין כנגד מי שמסרב להידיין בפניו. במסמך זה יכול בית הדין להטיל סנקציות קהילתיות שונות, כגון חרם, על הסרבן. על חוקיותו של כתב הסירוב, ראו בג"ץ 3269/95 **כץ נ' בית הדין הרבני האזורי בירושלים**, פ"ד (4) 590, 612-613 (1996). וראו אף דעת המיעוט של השופט צ' טל שם. על רקע גישות שונות שהובעו בפסיקה, ראו "דרכי הטיפול של רשויות המדינה בכתבי סירוב המוצאים על ידי בתי דין דתיים" **הנחיות היועץ המשפטי לממשלה** 4.1111 (התשע"ג).

⁵⁹ כך למשל ס' 4 בשטר הבוררות של בית הדין הרבני "ארץ חמדה-גזית" קובע: "בית הדין יפסוק בסכסוך, על פי דין או לפשרה, לפי שיקול דעתו ומיטב שפיתו, על פי החומר שבפניו".
www.erezhemdah.org/Data/UploadedFiles/SitePages/1020-sFileRedir.pdf

⁶⁰ בג"ץ 8638/03 **אמיר נ' בית הדין הגדול בירושלים**, פ"ד סא(1) 259 (2006) (להלן: עניין אמיר). ראו בהקשר זה דברי השופט רובינשטיין ברע"א 4198/10 **איבגי נ' גבאי**, פס"ב ב' לפסק דינו (פורסם בנבו, 25.12.2012); בג"ץ 6929/10 **פלוני נ' בית הדין הרבני הגדול**, פס"ט לפסק דינו (פורסם בנבו, 20.3.2013).

⁶¹ עמיחי רדזינר "בין בג"ץ לבד"ץ: השפעת בג"ץ על מעמדו ההלכתי של בית הדין הרשמי" **משפט וממשל** יג 271, 279 (2011).

⁶² ראו יעקב פריידברג "המרוץ להרחבת סמכויות בתי הדין" **דעות** 34, 8-11 (2007). נכון למועד כתיבת המאמר דנה הכנסת בהצעת חוק המבקשת לעגן את סמכות בתי הדין הרבניים לדון בנושאים אזרחיים. ראו הצעת חוק שיפוט בתי דין דתיים (בוררות), התשע"ה-2015, פ/1370/20. ראו בעניין זה פרוטוקול ישיבה מס' 556 של ועדת החוקה, חוק ומשפט של הכנסת ה-20 (2018). (14.2.2018).

⁶³ חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין).

⁶⁴ ראו אדם חפרי-וינוגרדוב "התעצמות הפלורליזם המשפטי בישראל: עלייתם של בתי הדין ההלכתיים לדיני ממונות במגזר הציוני-דתי" **עיוני משפט** לד 47 (2011) (להלן: חפרי-וינוגרדוב "התעצמות הפלורליזם המשפטי בישראל").

הדין של הרב ניסים קרליץ והרב משה לנדא בבני ברק, בד"ץ העדה החרדית, בית הדין בראשות רב העיר מודיעין עילית ועוד. על פי ההלכה, הנתבע רשאי לבחור את בית הדין שיידון בעניינו, ללא מגבלה של סמכות מקומית או עניינית.⁶⁵

בתי הדין הפרטיים פוסקים על פי דיני התורה, הן בפן המהותי הן בפן הפרוצדורלי.⁶⁶ במקרים מסוימים נדרשים בתי הדין הללו לחוקי המדינה ולפרשנותם אגב בירור סכסוכים שונים. כך למשל נדרשים בתי הדין לעסוק בסוגיות הנוגעות לתשלום פיצויי פרישה המחויבים בחוק, לפרשנות חוזים ולדיני מקרקעין. ואולם, מרבית הדיינים, אף שהם גדולים בתורה, הינם חסרי השכלה משפטית אזרחית, ומסוגלותם לפרש את הדין האזרחי, מצומצמת.

לפסיקת בתי הדין הפרטיים מעמד איתן, וזאת משתי סיבות מצטברות: ראשית, בשונה מפסיקת בתי המשפט הניתנת לערעור בזכות לערכאה עליונה, הרי שפסיקת בורר, ככלל, איננה ניתנת לערעור. ביטול פסק בורר דורש קיומן של עילות מצומצמות המצויות בחוק הבוררות.⁶⁷ שנית, רבים מבתי הדין נהנים ממעמד קהילתי שמחייב את הצדדים לציית להוראותיהם. כך למשל בית הדין הרבני האזורי במודיעין עילית, שבראשו עומד רב העיר מאיר קסלר, דמות דומיננטית ומוערכת בעיר. תושב העיר שיסרב להידיין בפני בית דין זה, יהיה צפוי ללחץ קהילתי יוצא דופן שעלול לפגוע במעמדו בקהילה.

האיסור על פנייה לערכאות מטיל מגבלה משמעותית על הפרט החרדי. אינו דומה התובע את זכויותיו במסגרת הקהילתית, לתובע את זכויותיו במסגרת חוץ-קהילתית, לכל הפחות בכל הנוגע ליחסים שבין הפרט והקהילה. בית הדין הקהילתי עשוי להעדיף את האינטרס הקהילתי-קולקטיבי, על פני האינטרס האינדיווידואלי של הפרט, וזכויות הפרט – העומדות בבסיס המשטר הדמוקרטי – עלולות להישחק. אך המגבלה על הגישה לערכאות פוגעת לא רק בפרט החרדי, היא פוגעת אף בבית המשפט עצמו. עמד על כך בית המשפט באחת הפרשות:

זכות הגישה לבית המשפט אין היא זכות-יסוד במובנו הרגיל של המושג זכות יסוד. שייכת היא למסדר נורמות אחר בשיטת המשפט. ניתן לומר – וכך אומר אני – כי נעלה היא על זכות-יסוד. לא עוד, אלא שקיומה הינו תנאי הכרחי וחיוני לקיומן של שאר זכויות-היסוד. זכות הגישה לבית-המשפט הינה צינור החיים של בית המשפט. התשתית לקיומם של הרשות השופטת ושל שלטון החוק [...] נדע מכאן, כי חסימת הדרך לבית משפט – בין במישרין בין בעקיפין – ולו באורח חלקי, חותרת תחת ה-*raison d'être* של הרשות השופטת, ופגיעה ברשות השופטת פירושה פגיעה ביסוד הדמוקרטי של המדינה.⁶⁸

למרות המתואר לעיל ועל אף האיסור המפורש מצד מרבית המנהיגים הדתיים, רבים מהסכסוכים החרדיים מוצאים את מקומם בערכאות המשפטיות תוך הצדקת המהלך החרגי בטעמים שונים.⁶⁹ בחלק מן המקרים מדובר בסכסוכים מתוקשרים בעלי אופי ציבורי. כך למשל המחלוקת בישיבת

⁶⁵ בבלי, גיטין פח ע"ב, וכן שולחן ערוך, חושן משפט, סימן יד סעיף א. אומנם, לכלל זה ישנם חריגים שונים. ראו פסיקת בית הדין הרבני תיק (רחובות) 1-35-4711 פלוני נ' ת"ת אלמוני (24.10.2004).

⁶⁶ לביקורת על אופן ההתנהלות של בתי הדין הרבניים ראו חפרי-וינוגרדוב "התעצמות הפלורליזם המשפטי בישראל", לעיל ה"ש 64, בעמ' 86.

⁶⁷ סי' 24 לחוק הבוררות.

⁶⁸ דברי השופט חשין בע"א 733/95 ארפל אלומיניום בע"מ נ' קליל תעשיות בע"מ, פ"ד נא(3) 577 (1997).

⁶⁹ ראו אביעד הכהן "מרים יד בתורת משה": על פניית החרדים לערכאות משפט אזרחיות-חילוניות "תרבות דמוקרטית" 15, 87 (2013) (להלן: "מרים יד בתורת משה").

פוניבזי⁷⁰ ועוד לפני כן בישיבת גרודנא;⁷¹ ההפיכה התאגידית ב"יתד נאמן"⁷²; מאבק השליטה בחינוך העצמאי;⁷³ הסכסוך בקהילת ה"מתמידים" הירושלמית⁷⁴ וכך הלאה. הזירה האינטרנטית החרדית מתקוממת כנגד מה שנראה כ"מוסר כפול": הפנייה לערכאות אסורה, אולם דווקא גדולי הציבור ופרנסיו אינם נמנעים מכך.⁷⁵ ודוקו: אין המדובר בפנייה לערכאות מקום שבו הן הטריבוניל היחיד המוסמך לתת את הסעד, כך למשל פנייה לבית המשפט לעניינים מנהליים במקרה של קיפוח זכות מול מוסדות ממשלתיים, או במקרים אחרים שבהם קיים היתר הלכתי-קהילתי לפנות לבתי המשפט. רבים מהמקרים הנזכרים הינם תיקים שבבסיסם עומד סכסוך כספי, שניתן היה לברר באמצעות המוסדות הקהילתיים.

אביעד הכהן מציין במאמרו כמה טעמים לגידול בפניית החרדים לערכאות.⁷⁶ להלן אבקש לעמוד על הטעם החשוב מבין הטעמים הנזכרים, והוא כניסתם של החרדים לעולם המשפט, שהובילה להנגשת משפט המדינה לפרט החרדי. השינוי המשמעותי המתרחש בתוך החברה החרדית והשפעתו על שלושת היבטי הסכסוך הנסקרים, יידון בפרק ד' להלן.

ג. העימות התרבותי: החרדים ובג"ץ

יחסי החרדים ובית המשפט העליון מצויים במשבר חריף שנמשך כבר כמה עשורים. שיאו של המשבר בשתי הפגנות המוניות שהתרחשו בשנת 1999 ובשנת 2010, שבהן הביעו כל זרמי הקהילה החרדית את מורת רוחם מהתנהלות בג"ץ. אומנם, כבר בהרכבו הראשון של בית המשפט העליון, מונה לכהן כשופט הרב שמחה אסף, בוגר ישיבות סלוצק וטלז המפורסמות, שאף היה פרופסור ורקטור האוניברסיטה העברית בירושלים.⁷⁷ היה זה ניסיון של הממשלה הזמנית למנות אדם שיהיה מקובל על הזרמים הדתיים בישראל במטרה להעניק להם ייצוג בבית המשפט העליון הישראלי.⁷⁸ מאז השתרש נוהג "הכיסא הדתי" ובבית המשפט העליון כיהנו שופטים דתיים רבים. אחד מהם, יצחק קיסטר, היה בעל אוריינטציה חרדית מובהקת. בשנים האחרונות מונה בית המשפט העליון לפחות ארבעה שופטים שומרי מצוות, המהווים למעלה מרבע מהרכבו.⁷⁹

עם זאת, לכיסא השופט הדתי הייתה משמעות סמלית בלבד שמטרתה לרצות את ציבור הדתיים, אף שבפועל משמעותו הייתה הפוכה: הכיסא הדתי העיד יותר מכול על שאר הכיסאות האחרים, החילוניים. ואומנם, לתפיסת החרדים, בעשורים האחרונים נקט בית המשפט העליון – לרבות השופטים הדתיים שבו – קו פסיקתי ליברלי שכרסם באופן עקבי בהסדר הסטטוס קוו.⁸⁰ המחלוקת בין החרדים לבג"ץ באה לידי ביטוי בשלושה היבטים מרכזיים:

⁷⁰ הפ"ב (מחוזי ת"א) 37061-01-13 כהנמן נ' מרקוביץ (פורסם בנבו, 7.7.2013); רע"א 5421/13 כהנמן נ' מרקוביץ (פורסם בנבו, 1.10.2013).

⁷¹ ת"א (מחוזי ב"ש) 5138/08 ישיבת פוניבז' נ' עמותת הרבצת תורה על טהרת הקודש (פורסם בנבו, 21.8.2011).

⁷² ה"פ (מחוזי ת"א) 30297-06-12 יתדות ת.ש.מ.ו. הוצאה לאור ופרסומים בע"מ נ' גליק (פורסם בנבו, 28.5.2013).

⁷³ ה"פ (מחוזי י-ם) 9017/10 מרכז החינוך העצמאי לת"ת ובתי ספר של אגו נ' מאיר (פורסם בנבו, 6.10.2010).

⁷⁴ הפ"ב (מחוזי י-ם) 16578-08-12 סגל נ' מינצברג (פורסם בנבו, 21.7.2013).

⁷⁵ ראו בהרחבה הכהן "מרים יד בתורת משה", לעיל ה"ש 69.

⁷⁶ שם, בעמ' 111-119.

⁷⁷ יוסף קלוזנר "הרב הפרופסור שמחה אסף" – קובץ מאמרי מחקר ז', יא (משה דוד קאסטו ואח' עורכים, 1953).

⁷⁸ דניאל פרידמן האונק והחוב: המהפכה המשפטית ושברה 25 (2013).

⁷⁹ כבוד השופטים ניל הנדל, נעם סולברג, יעל וילנר ודוד מינץ.

⁸⁰ ראו מנוף – המרכז למידע יהודי בג"ץ או בית דין לחוקה – קובץ מחקרים (2003) (להלן: מנוף בג"ץ או בית דין לחוקה); למחקר הסותר את מסקנות הפרסום, ראו מרגית כהן ואח' דת ובג"ץ: דימוי ומציאות כרך א (2003) (להלן: כהן ואח' דת ובג"ץ); ראו אף יצחק הורוויץ ודקלה דהן בית המשפט העליון וערכי דת ומסורת – ניתוח כיוונים ומגמות 2001-1993 (2004) (להלן: הורוויץ ודהן בית המשפט העליון וערכי דת ומסורת). הטענה שלפיה בית המשפט העליון אכן נקט קו ליברלי מדי נתונה במחלוקת שלא הוכרעה במחקר אמפירי וספק אם ניתנת להכרעה, ואולם כפי שיוצג להלן, בתודעה החרדית התשובה לכך ברורה ובית המשפט העליון כרסם במשך שנים בסטטוס קוו בסוגיות דת ומדינה.

כרסום זוחל בצביונה היהודי-דתי של המדינה: חלק מפסיקות בג"ץ נגעו לצביונה היהודי של המדינה במה שנראה כמו שינוי איטי של הסטטוס קוו הישראלי. כך למשל פסיקות שאפשרו את הפעלתם של מרכזי קניות בשבת⁸¹ ובכך פגעו במעמד השבת כיום מנוחה; ההכרה בנישואין אזרחיים שנעשו בחו"ל⁸²; פסיקות חוזרות ונשנות בשאלת "מיהו יהודי" שהרחיבו את הפער בין ההגדרה ההלכתית להגדרה המשפטית בסוגית היהדות⁸³; והכרה, גם אם מוגבלת, במעמדם של הזרמים הלא-אורתודוקסיים בישראל.⁸⁴

המאבק על הסטטוס קוו בישראל החל עוד לפני הקמת המדינה, עם הדרישות שהציבו ראשי החרדים למנהיגי המדינה שבדרך, כתנאי לאי-התנגדותם להקמת המדינה.⁸⁵ דרישות אלו הן שהובילו ל"מכתב הסטטוס קוו" המפורסם ששלח בן-גוריון למנהיגים החרדים בשנת 1947. ואולם, אף שמכתב זה כלל התייחסות רפה וחלקית לארבע סוגיות בלבד בנושאי השבת, המעמד האישי, הכשרות והחינוך החרדי, הרי שהמאבק על אופייה הציבורי של מדינת ישראל בנושאים אלו ובנושאים רבים אחרים, היה אחד מן הטעונים ביותר בעשורים הראשונים של המדינה.⁸⁶ המאבק ידע עליות ומורדות ולרוב החרדים לא נחלו הצלחה במאבקם בשנים אלו,⁸⁷ עם זאת הוא נשא אופי חברתי פוליטי, ונדמה היה כי סוגיית הסטטוס קוו תוסדר בספירה הציבורית.

בפסיקותיו בנושאי דת ומדינה הכריע בג"ץ את אחת המחלוקות המשמעותיות במדינת ישראל, בזירה שהחרדים אינם נוטלים בה חלק. הסדרה במישור הפוליטי או החברתי, הייתה מתקבלת כלגיטימית משום שהיא נתפסה כמשחק הוגן. ואולם, השימוש בבית המשפט המחזיק בתפיסת עולם חילונית ליברלית, כאמצעי לשינוי הסטטוס קוו בדרך של הכרעה, נתפס כמשחק לא הוגן, שכן בית המשפט הכריע על פי השקפת עולמו תוך "נטרול" הכוח הפוליטי החרדי ועקיפת המאבק החברתי. בעיני החרדים, המעבר מהסדרה חברתית-פוליטית להכרעה משפטית, אינה לגיטימית.⁸⁸

כרסום במעמד המוסדות הממלכתיים הדתיים: פסיקות בג"ץ השפיעו לא רק על שינוי הסטטוס קוו, אלא אף החלישו באופן עקבי את המוסדות הממלכתיים הדתיים. כך למשל בנוגע לבתי הדין הרבניים שהיו קיימים עובר להקמת המדינה, עובדה שלא מנעה מבג"ץ להכפיף למרותו אף במישור הענייני.⁸⁹ כמה שנים לאחר מכן פסק בג"ץ כי אין לבתי הדין הרבניים סמכות לשבת

סימוכין לדעה זו ניתן לראות אצל אשר כהן וברוך זיסר "בין הסכמיות שבירה לשבירת ההסכמיות: תמורות ביחסי דת ומדינה" רב תרבותיות במדינה יהודית ודמוקרטית 675, 685 (מנחם מאוטנר ואחי עורכים, 1998); אליעזר דון יחיאל הפוליטיקה של ההסדרה: יישוב סכסוכים בנושאי דת בישראל 55 (1997).

⁸¹ בג"ץ 5026/04 דיזיין 22 – שארק דלוקס רהיטים בע"מ נ' ראש ענף היתרי עבודה בשבת, אדף הפיקוח משרד העבודה והרווחה, פ"ד (ס) 38 (2005); דנג"ץ 3660/17 התאחדות הסוחרים והעצמאים הכללית נ' שר הפנים (פורסם בנבו, 26.10.2017).

⁸² בג"ץ 2232/03 פלונית נ' בית הדין הרבני האזורי ת"א-יפו, פ"ד סא(3) 496 (2006).

⁸³ כדוגמת בג"ץ 58/68 שליט נ' שר הפנים, פ"ד כג(2) 477 (1970); בג"ץ 5070/95 נעמת – תנועת נשים עובדות ומתנדבות נ' שר הפנים, פ"ד נו(2) 721 (2002); בג"ץ 2597/99 רודריגז-טושביים נ' שר הפנים, פ"ד נט(6) 721 (2005).

⁸⁴ עע"מ 5875/10 התנועה המסורתית נ' המועצה הדתית באר שבע (פורסם באתר בנבו, 11.2.2016).

⁸⁵ ראו חריס המשפט הישראלי, לעיל ה"ש 49, בעמ' 17-18. וכך מנחם פרידמן "ואלה תולדות הסטטוס קוו: דת ומדינה בישראל" המעבר מיישוב למדינה 1947-1949: רציפות ותמורות 47 (ורדה פילובסקי עורכת, 1988).

⁸⁶ כך למשל הפגנות השבת או המאבק על חינוכם של העולים החדשים בשנותיה הראשונות של המדינה. ראו תום שגב 1949 – הישראלים הראשונים 188-218 (1984).

⁸⁷ יהודה גודמן ויוסי יונה "הקשר הגורדי בין דתיות לחילוניות בישראל: הכלה, הדרה ושינוי" חילון וחילוניות 204-205 (יוכי פישר עורכת, 2015).

⁸⁸ ראו למשל נויגרשל למה הם שונים, לעיל ה"ש 14, בעמ' 134-135.

⁸⁹ בג"ץ 1000/92 בבלי נ' בית הדין הרבני הגדול, פ"ד מח(2) 221 (1994) (להלן: עניין בבלי). אם כי ראוי לסייג כי ככלל נמנע בג"ץ מלהתערב בהחלטות בתי הדין הרבניים. אך עם זאת, עצם ההכפפה העקרונית של שיקול הדעת הרבני לבג"ץ מהווה פגיעה בתפיסת העצמאות של הדין הדתי.

כבורר בעניינים ממוניים,⁹⁰ ובכך קטע את המסורת שהייתה נהוגה בבתי הדין עוד לפני הקמת המדינה.

לכך הצטרפו פסקי הדין שהחלישו את כוחם של הרבנות הראשית ורבני הערים, תוך התערבות במהות הנימוקים הרלוונטיים להענקת תעודת כשרות,⁹¹ וההחלטות שהתערבו בהרכב המועצות הדתיות, תוך קביעה כי יש לכלול נשים ונציגי תנועות לא-אורתודוקסיות כחברי המועצה.⁹² על מנת לסכל את ההחלטה לכלול נציגים אלו, סירבה המועצה הדתית בירושלים להתכנס משך תקופה ארוכה,⁹³ אך הייתה זו מחאה סמלית בלבד, שלא היה באפשרותה לשנות את הנפקות הפסיקתית.⁹⁴

אף שהחרדים אינם רואים במוסדות הדתיים הממלכתיים כבעלי ערך ייחודי והם מעדיפים על פניהם את המוסדות הקהילתיים,⁹⁵ זאת במובחן מהציונות הדתית המעניקה ממד משמעותי למוסדות הממלכתיים, הרי שפגיעת בג"ץ במוסדות אלו אוששה את הטענה כי בג"ץ מבקש לעקוף את תהליכי ההסדרה החברתיים ולהשתמש בכלי הכרעה, במטרה לכופף סדר יום חילוני במדינת ישראל.

פסיקה שפגעה בציבור החרדי לגופו: החל משנות השבעים חל שינוי מדורג באידיאולוגיה החרדית. הרב אליעזר שך, מי שהיה המנהיג החרדי הבולט באותה התקופה, הוביל קו נוקשה שדגל בהסתגרות ובביסוסה של חברת הלומדים החרדית.⁹⁶ החל משנת 1977 וכניסתן של המפלגות החרדיות לקואליציה, התמסרה ממשלת ישראל לתהליך ההיפרדות של החרדים מכלל האוכלוסייה. הממשלה חיזקה את מוסדות החינוך החרדיים;⁹⁷ המגבלה על מספר דחויי השירות הוסרה;⁹⁸ ותקציבי החרדים גדלו בהתמדה.⁹⁹ באופן פרדוקסאלי, החיבור הפוליטי בין החרדים לממשלה, אפשר את ההיפרדות החברתית של האוכלוסייה החרדית ממרבית העם, תוך הותרת החיכוך המתמיד במגרש הפוליטי, אך ללא מעורבות אקטיבית מצד הציבור עצמו.¹⁰⁰

במהלך שנות השמונים והתשעים תכננה הממשלה ואף הקימה שורה של יישובים חרדיים הומוגניים, שיועדו לתמוך בתהליך הסגרגציה ולקלוט את כל האוכלוסייה החרדית.¹⁰¹ הציבור החרדי הסתגר אל תוך אזורים גיאוגרפיים מוגדרים. כך עוטפים עצמם השכונות והיישובים החרדיים ב"חומות של קדושה" וירטואליות, שמטרתן כפולה: ראשית, למנוע את יציאת החרדים

⁹⁰ עניין אמיר, לעיל ה"ש 60.

⁹¹ בג"ץ 465/89 רסקין נ' המועצה הדתית ירושלים, פ"ד מד(2) 673 (1990).

⁹² בג"ץ 153/87 שקדיאל נ' השר לענייני דתות, פ"ד מב(2) 221 (1988); בג"ץ 699/89 הופמן נ' מועצת עיריית ירושלים, פ"ד מח(1) 678 (1994); בג"ץ 4247/97 סיעת מרצ במועצת עיריית ירושלים נ' השר לענייני דתות, פ"ד נב(5) 241 (1998).

⁹³ בג"ץ 415/99 סיעת מר"ץ במועצת עיריית ירושלים נ' המועצה הדתית בירושלים (פורסם בנבו, 1.1999.28). (להלן: עניין סיעת מר"ץ).

⁹⁴ במקרים אחרים התערב בג"ץ בנוהלי הקבורה, אחרי שאילץ את חברה-קדישא לאפשר לקרובי נפטר לחרות על המצבה תאריך לועזי, בניגוד לנוהל שרווח עד לאותו המועד. ראו ע"א 6024/97 שביט נ' חברה קדישא גחש"א ראש"ל"צ, פ"ד נג(3) 600 (1999). ראו אף קודם לכן בעניין ע"א 294/91 חברה קדישא גחש"א "קהילת ירושלים" נ' קסטנבאום, פ"ד מו(2) 464 (1992).

⁹⁵ כך למשל החרדים אינם נסמכים על מערכות הכשרות של הרבנות הראשית, ומעדיפים במקומן את הכשרויות הקהילתיות. ראו למשל לוי יצחק הירושלמי "הכפייה הדתית והמאבק נגדה" זמן יהודי חדש – מדינת ישראל כמפעל יהודי מודרני כרך ד 476 (ירמיהו יובל ואח' עורכים, 2007) (להלן: הירושלמי "הכפייה הדתית והמאבק נגדה").

⁹⁶ הביטוי חברת לומדים מכוון לאידיאולוגיה שלפיה כל גבר חרדי נדרש להקדיש את חייו ללימוד התורה, ללא מועד סיום מוגדר. ראו מנחם פרידמן החברה החרדית: מקורות, מגמות, תהליכים (1991).

⁹⁷ ראו הסכם קואליציוני בין סיעת הליכוד ובין הסיעה הדתית לאומית וסיעת יהדות התורה שנחתם ביום 19.6.1977. main.knesset.gov.il/mk/government/documents/CoalWork1977.pdf.

⁹⁸ ראו הוועדה לגיבוש ההסדר הראוי בנושא גיוס בני הישיבות דו"ח הוועדה (2000). (להלן: ועדת טל).

⁹⁹ שחר אילן חרדים בע"מ: התקציבים, ההשתמטות ורמיסת החוק 185-202 (2000).

¹⁰⁰ להרחבה בעניין זה ראו חיים זיכרמן "חרדיות ישראלית בשלוש מערכות" תרבות דמוקרטית 17, 131 (2017) (להלן: זיכרמן "חרדיות ישראלית בשלוש מערכות").

¹⁰¹ מדובר על היישובים ביתר עילית, קרית ספר (כיום: מודיעין עילית), עמנואל ובשלב מאוחר יותר אף העיר אלעד. ראו לי כהנר התפתחות המבנה המרחבי וההיררכי של האוכלוסייה החרדית בישראל (עבודה לקבלת תואר דוקטור בפילוסופיה, אוניברסיטת חיפה – החוג לגיאוגרפיה ולימודי סביבה, 2009).

מחוצה להן; שנית, למנוע את כניסת התרבות החיצונית פנימה אל תוך המובלעות החרדיות. בכך השליטה ההנהגה החרדית, בעזרת המדינה, את "החינוך החוסם" המונע את המגע של בני הקהילה עם החוץ.¹⁰²

ואולם, הנתונים הדמוגרפיים המציגים את משקלה הגדל במהירות של הקהילה החרדית, משפיעים על כלל החברה הישראלית. בדור השלישי לישראליות, הציבור הישראלי מצפה מן החברה החרדית לבצע שינוי משמעותי באורח חייה התרבותי והקהילתי,¹⁰³ אשר יבוא לידי ביטוי בשלושה מישורים עיקריים: הראשון, הרחבת האופקים והידע הכללי, ובשלב מאוחר יותר אף לימודי מקצוע;¹⁰⁴ השני, השתתפות בנטל הביטחוני באמצעות שירות צבאי או אזרחי;¹⁰⁵ השלישי, השתלבות במעגל התעסוקה הישראלי ותשלום מיסים ישירים לקופה הציבורית, תוך הצבת יעדים מדידים להגדלת מספר המשתלבים.¹⁰⁶ דרישה זו הקוראת לחרדים לשנות את אורח חייהם ולהתחיל להשתלב במרחב הישראלי, באה לידי ביטוי בממשלה ה-33 עם דחיקתן של המפלגות החרדיות מהקואליציה, וקבלת שורה של החלטות כלכליות ואחרות שמטרתן לקדם את התכליות הנזכרות.¹⁰⁷

אף כאן ניכר כי בית המשפט העליון משמש סוכן משמעותי של דרישת השינוי, שהולכת ומתגברת בעשור האחרון. בג"ץ שנדרש מעת לעת לשאלת חוקתיות המדיניות הממשלתית ביחס לקהילה החרדית, שותף לעמדה שלפיה יש להוביל לשינוי ההסדרים הקיימים. זאת הן באמצעות פסקי דין שעסקו בהקצאת משאבים כספיים, הן באמצעות פסקי דין שעסקו בהיבטים הנוגעים לאורח החיים החרדי.¹⁰⁸ כך למשל הביא בית המשפט העליון לפסילתו של הסדר דחיית השירות הצבאי ודרש שוב ושוב את יצירתו של הסדר שוויוני יותר, שמטרתו לדחוק את הצעירים החרדים אל השירות הצבאי או האזרחי.¹⁰⁹ בהזדמנות אחרת פסל בג"ץ הסדר בדבר הבטחת ההכנסה לאברכים, ובכך הקשה עוד על משפחות חברת הלומדים המתפרנסות בדוחק.¹¹⁰ בכמה מקרים פסל בית המשפט את ההפרדה המגדרית המונהגת על ידי קבוצות מסוימות בקהילה החרדית.¹¹¹ סוגיה

¹⁰² ראו זיכרון "חרדיות ישראלית בשלוש מערכות", לעיל ה"ש 100.

¹⁰³ בנימין בקרמן "הנעת שינוי חברתי בתחומי האוטונומיה של המגזר החרדי על ידי בית המשפט העליון – תקווה חלולה בגרסה ישראלית" **משפטים** מב 663 (2012) (להלן: בקרמן "הנעת שינוי חברתי").

¹⁰⁴ כך למשל ביקשה הממשלה להפחית באופן משמעותי את התקציבים המוענקים למוסדות החינוך היסודיים שאינם מלמדים לימודי ליבה מלאים, והוחלט על הקמת רשת חינוך ממלכתית חרדית. ראו למשל חן פונדק "פירון יקים תשתית למערכת חינוך ממלכתי-חרדי" **כלכליסט** 16.5.2013 L-7340, www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3602536,00.html. במקרה אחר הוגדלו מספר המפקחים על בתי הספר החרדיים, זאת על רקע עתירה שהוגשה לבג"ץ כנגד הפיקוח הרופס שהנהיג משרד החינוך, ראו בג"ץ 3613/10 **המרכז לפלורליזם יהודי – התנועה ליהדות מתקדמת בישראל נ' משרד החינוך** (פורסם בנבו, 22.3.2012). החלטות נוספות של המועצה להשכלה גבוהה מסדירות את לימודי ההשכלה הגבוהה במגזר החרדי. ראו גלעד מלאך **על טהרת התואר: לימודים אקדמיים במגזר החרדי** (2014) (להלן: מלאך **על טהרת התואר**).

¹⁰⁵ ראו למשל החלטה 2698 של הממשלה ה-32 "קידום השירות הצבאי והאזרחי במגזר החרדי" (9.1.2011).

¹⁰⁶ החלטה 1994 של הממשלה ה-32 "הצבת יעדי תעסוקה לשנים 2010-2020" (15.7.2010). ראו אף החלטה 638 של הממשלה ה-33 "שילוב חרדים ובני מיעוטים בשירות צבאי ואזרחי לצורך שילובם בשוק העבודה וליצירת שוויון בנטל הביטחוני והכלכלי" (28.7.2013). בתחשיב כלכלי שמציג מלאך, נטען כי אובדן התוצר למשק בעקבות שיעורי התעסוקה הנמוכים של גברים חרדים, עומד על למעלה מ-8 מיליארד ש"ח בשנה. ראו גלעד מלאך **שוויון בנטל או נטל השוויון** 16 (2012).

¹⁰⁷ כך למשל החלטות הממשלה וגופים ציבוריים נוספים בדבר מיצוי כושר ההשתכרות של שני בני הזוג, לפחות באופן חלקי, כתנאי לקבלת הטבות שונות בדיוור, בהנחה בארנונה ובמעונות היום, ראו למשל החלטה דר/13 של ועדת שרים לענייני דיוור "תבחינים לזכאות לדיוור במחיר מופחת" (1.7.2013); החלטה 1295 של מועצת מקרקעי ישראל "דיוור בהישג יד (מחיר למשתכן)" (14.10.2013).

¹⁰⁸ להבחנה בין השניים ראו עמיחי כהן "הלכה והליך: ניתוח מוסדי של פסיקות בית המשפט העליון ביחס לציבור החרדי" **תרבות דמוקרטית** 15, 127 (2013) (להלן: כהן "הלכה והליך").

¹⁰⁹ ראו עניין **רסלר**, לעיל ה"ש 30. פסק הדין הוביל לחקיקתו של הסדר חקיקתי חדש. ראו חוק שירות ביטחון (תיקון מס' 19), התשע"ד-2014. הסדר זה שונה שוב עם כינונה של הממשלה ה-34 [חוק שירות ביטחון (תיקון מס' 21) התשע"ו-2015], ובוטל בשנית בעניין **התנועה למען איכות השלטון בישראל**, לעיל ה"ש 39.

¹¹⁰ בג"ץ 4124/00 **יקותיאלי נ' השר לענייני דתות**, פד"ס (1) 142 (2010) (להלן: עניין **יקותיאלי**).

¹¹¹ כך למשל בעניין הפרדה בתחבורה הציבורית, ראו בג"ץ 746/07 **רגן נ' משרד התחבורה**, פ"ד סד (2) 530 (2011); עניין אי-השמעת נשים כשדריות בתחנת רדיו חרדית "קול ברמה", ראו רע"א 6897/14 **רדיו קול ברמה בע"מ נ' קולץ**

נוספת וקשה יותר, הינה החשש מפני התערבות בג"ץ בענייני החינוך החרדי, הן בתוכני הלימוד,¹¹² הן בשיטת קבלת התלמידים.¹¹³ הקושי הייחודי בסוגיית החינוך נובע מכך שאין מדובר בהתערבות במערכת היחסים הישירה בין החרדים למדינה, אלא בהתערבות פנימית ביחסי החרדים פנימה, בינם לבין עצמם.

מהאמור לעיל ניתן להסיק כי בג"ץ עמד בחוד החנית של השינויים החברתיים בהקשר החרדי.¹¹⁴ תמונה זו אינה מדויקת. במשך שנים רבות בג"ץ נמנע מלהתערב וניסה שוב ושוב לגלגל את ההכרעות לגורמי השלטון. כך למשל בעניין גיוס תלמידי הישיבות, עברו שנים רבות בין העתירה שהוגשה כנגד חוק טל ועד לביטולו בפועל על ידי בג"ץ.¹¹⁵ במשך הזמן הזה בג"ץ דרש שוב ושוב את פעילותה הנמרצת של המדינה, באופן שתייתר את התערבות המשפטית.¹¹⁶ כך אף בפסק הדין בעניין **יקותיאלי** שעסק בתשלומי הבטחת הכנסה לאברכים, פסק דין שהתקבל רק כעשר שנים לאחר הגשת העתירה, ואף זאת לאחר ניסיונות חוזרים ונשנים להביא לפתרונות שוויוניים בדרכים אחרות.¹¹⁷ עם זאת, בסופו של יום היה זה בית המשפט העליון שהוביל את השינויים המתוארים לעיל.

ההישגים הפוליטיים כנגד החרדים היו זמניים,¹¹⁸ אולם פסיקת בית המשפט הייתה לרוב בלתי הפיכה. במישור הפוליטי נהנו החרדים מכוח רב הגדול בהרבה ממשקלם האלקטוראלי ולאור זאת רשמו הצלחות רבות במשך השנים בשתי הרשויות, המחוקקת (הכנסת) והמבצעת (הממשלה), תוך העברת החלטות וחוקים שונים שחלקם נגעו לצביונה היהודי של המדינה וחלקם עסקו בציבור החרדי עצמו. ואולם, הרשות השופטת הייתה הזירה השלטונית היחידה שעליה לא הצליח הכוח החרדי הפוליטי להשפיע. להיפך, התחושה החרדית הינה כי ככל שהכוח הפוליטי החרדי הלך וגבר, כן התחדד הקו האקטיביסטי של בית המשפט העליון בכל הנוגע לסוגיות הדת, המדינה והחרדים, מגמה שהגיעה לשיא בעת כהונתו של השופט אהרן ברק כנשיא בית המשפט העליון.¹¹⁹

– פורום נשים דתיות (פורסם בנבו, 9.12.2015) וכן בעניין "שלטי צניעות" שהוצבו בעיר בית שמש, ראו ע"פ 5338/17 ראש עיריית בית שמש נ' פיליפ (פורסם בנבו, 4.12.2017).

¹¹² בג"ץ 4805/07 המרכז לפלורליזם יהודי – התנועה ליהדות מתקדמת בישראל נ' משרד החינוך, פ"ד סב(4) 571 (2008).

¹¹³ בג"ץ 1067/08 עמותת "נוער כהלכה" נ' משרד החינוך, פ"ד סג(2) 398 (2009) (להלן: עניין נוער כהלכה או פרשת עמנואל).

¹¹⁴ על השאלה בדבר הצלחת בית המשפט לבצע שינוי חברתי תרבותי בכלים משפטיים, ראו בקרמן "הנעת שינוי חברתי", לעיל ה"ש 103; כהן "הלכה והליך", לעיל ה"ש 108, בעמ' 127.

¹¹⁵ בג"ץ 6427/02 התנועה לאיכות השלטון נ' הכנסת, פ"ד סא(1), 619 (2006). עתירה זו נדחתה מאחר שעל פי בג"ץ טרם בשלה העת להחלטה: "הננו ממשכיכים וקובעים כי אם תימשך המגמה ולא יהיה שינוי משמעותי במצב הדברים, קיים חשש כי חוק דחיית השירות יהפוך לבלתי חוקתי. אכן, קביעתנו היום הינה כי חוק דחיית השירות הוא עוד לא בלתי חוקתי, אם כי קיים חשש כי הוא עשוי להיות לבלתי חוקתי אם לא יחול שינוי משמעותי בתוצאות הגשתו הלכה למעשה" (פס' 70 לפסק הדין). עתירה נוספת שהוגשה בשנת 2007, הוכרעה בסופו של דבר בשנת 2012 עם ביטולו של חוק טל בעניין **רסלר**, לעיל ה"ש 30.

¹¹⁶ גלעד מלאך **הסדריות חדשה: אסטרטגיות של מדיניות ציבורית ביחס לחרדים** 88 (עבודה לקבלת תואר דוקטור בפילוסופיה, האוניברסיטה העברית – החוג לפילוסופיה, 2013).

¹¹⁷ ראו עניין **יקותיאלי**, לעיל ה"ש 110.

¹¹⁸ ראו הסכם קואליציוני לכינון הממשלה ה-34 למדינת ישראל בין סיעת הליכוד ובין סיעת יהדות התורה, שנחתם ביום 29.4.2015 main.knesset.gov.il/mk/government/documents/Coalition2015_2.pdf; הסכם קואליציוני לכינון הממשלה ה-34 למדינת ישראל בין סיעת הליכוד וסיעת ש"ס, שנחתם ביום 4.5.2015 main.knesset.gov.il/mk/government/Documents/coalition2015_4.pdf. הסכמים אלו ביטלו למעשה את מרבית ההישגים של הממשלה ה-33 שבה החרדים לא היו שותפים. ראו אף חיים אבני "מחפשים סיבות לשמוח בחג? כך נמחקו עשר גזירות לפיד" **כיכר השבת** 19.10.2016 www.kikar.co.il/212352.html.

¹¹⁹ כך למשל צוטט חבר הכנסת אברהם רביץ ז"ל, כשאמר בעת פרישת הנשיא ברק כי "לראשונה במאה הזו קם אדם שלא סימן את עצמו כאנטי-דתי אבל הפך לאויב הגדול ביותר של תפיסת הקיום היהודית [...] אפשר לסכם ולומר כי הוא האויב מספר אחת של תפיסתנו הבסיסית כחוליה בשרשרת ארוכה רבת השנים של היהדות". ראו אילן מרסיאנו "ח"כ רביץ: אהרן ברק הפך עצמו לאויב מספר 1" **ynet** 14.9.2006 www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3303824,00.html. להרחבה בעמדה החרדית נגד בג"ץ באותה התקופה ראו בנימין בראון **חרדים מ"שלטון העם"**: **ביקורת חרדית על הדמוקרטיה הישראלית** 90-94 (2012) (להלן: בראון **חרדים מ"שלטון העם"**); אוולין גורדון "הדלגיטימציה הזוחלת של חופש הביטוי" **תכלת** 7, 27 (1999).

במקרים בודדים בלבד הצליחו החרדים לבלום את פסיקות בית המשפט הגבוה לצדק באמצעות חקיקה עוקפת בג"ץ. למשל בעת שבג"ץ התיר יבוא בשר לא כשר, בין השאר על בסיס הוראת חוק יסוד: חופש העיסוק.¹²⁰ בעקבות הפסיקה נחקק בשנת 1994 חוק בשר ומוצריו שבו נקבע כי תוקפו יהיה "על אף האמור בחוק היסוד", ותוקן חוק היסוד באופן המאפשר לחוקים שונים להתגבר על האמור בו, ובכך סוכלה פסיקת בג"ץ.¹²¹ ואולם, דוגמה זו הינה יוצאת מן הכלל. האם אכן בית המשפט העליון נוקט במכוון קו פסיקתי נוקשה כנגד החרדים? בשאלה זו אין תמימות דעים. רוב מוחלט מקרב החרדים, וביניהם אף ההנהגה הפוליטית החרדית¹²² סבורים כי בית המשפט העליון עוין אותם בפסיקותיו.¹²³ בנימין בראון, חוקר החברה החרדית, טוען כי "החרדים רואים בבית המשפט העליון אחד הגורמים המסוכנים ביותר לערכי היהדות".¹²⁴ ואולם, הניסיון החרדי להוכיח טענה זו בכלים אמפיריים,¹²⁵ נדחה על ידי פרסום שהוציא המכון הישראלי לדמוקרטיה, שממנו עלה תמונה הפוכה, ולפיה בית המשפט העליון איננו פוסק באופן יוצא דופן כנגד החרדים.¹²⁶ כך טען גם הנשיא ברק לאחר פרישתו מכס השיפוט.¹²⁷ על פי גישות אלו, פסיקותיו של בית המשפט בהקשר החרדי אינן נובעות מתפיסות אידיאולוגיות שונות, אלא מתפקידו המוסדי של בית המשפט לבקר תהליכים פגומים.¹²⁸

הסוברים כי בית המשפט מבטא קו נוקשה כנגד האוכלוסייה החרדית, מפרשים זאת באמצעות כמה טעמים: האחד, בית המשפט מהווה בלם הממתן את כוחם הפוליטי של החרדים. המפלגות החרדיות המהוות לרוב לשון מאזניים קואליציונית, מכהנות כ"קבוצת אינטרס" שיכולות להעביר כמעט כל החלטה בבית המחוקקים ובממשלה, על אף היותן מייצגות קבוצה קטנה באוכלוסייה.¹²⁹ בשל כך, סירב בית המשפט לראות בהם כאוכלוסיית מיעוט הזכאית להגנה מיוחדת.¹³⁰ ופעל לרסן את כוחם בדרך משפטית.¹³¹ כך למשל נטען כי הסדר דחיית השירות לצה"ל משקף הבנות פוליטיות עוד מימיה הראשונים של המדינה שכובדו על ידי כל ממשלות ישראל, והחל משנת 2002 אף על ידי הכנסת. התערבותו של בג"ץ בהסדר דחיית השירות ופסילתו, מהווה עקיפת

¹²⁰ בג"ץ 3872/93 מישראל בע"מ נ' ראש הממשלה ושר הדתות, פ"ד מז(5) 485 (1993).

¹²¹ חוק בשר ומוצריו, התשנ"ד-1994, ס"ח 104.

¹²² ראו למשל עקיבא וייס "גפני: מוקיע את דברי בית המשפט העליון נגד עולם התורה" **בחדרי חרדים** 18.4.2016. bit.ly/2OmVfim; פנחס וולף "הח"כים החרדים נגד בג"ץ: ילא להקשיב להם" **וואלה** 30.12.2009. news.walla.co.il/item/1626918. הדהוד ציבורי לעניין זה ניתן למצוא כאמור באחוזה האמון הנמוכים שרוחש הציבור החרדי כלפי בית המשפט העליון. ראו המכון הישראלי לדמוקרטיה **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2016**, לעיל ה"ש 1, בעמ' 165. ראו אף משה גרילק **החרדים: מי אנחנו באמת** 83-84 (2002) (להלן: גרילק **מי אנחנו באמת**).

¹²³ גד ברזילי "אחרים בתוכנו: משפט וגבולות פוליטיים לקהילה החרדית" **עיוני משפט** כז 587, 606-607 (2003).

¹²⁴ בראון **חרדים מ"שלטון העם"**, לעיל ה"ש 119, בעמ' 94.

¹²⁵ ראו מנוף **בג"ץ או בית דין לחוקה**, לעיל ה"ש 80; הורוויץ ודהן **בית המשפט העליון וערכי דת ומסורת**, לעיל ה"ש 80.

¹²⁶ כהן ואח' **דת ובג"ץ**, לעיל ה"ש 80; מרגית כהן ומרדכי קרמניצר **דת ובג"ץ: דימוי ומציאות** כרך ב (2005).

¹²⁷ ראו אבי שיף "השופט ברק: רוצה לראות שופט חרדי בעליון" **בחדרי חרדים** 3.9.2015. bit.ly/2MoRNZ8. בכתבה צוטט השופט ברק כשאמר כי "אני לא חושב שבית המשפט העליון נגד הציבור החרדי. אחוז ההפסדים החרדי איננו גבוה יותר ממי שאיננו חרדי".

¹²⁸ ראו, למשל, כהן "הלכה והליך", לעיל ה"ש 108, בעמ' 133-134.

¹²⁹ שם, בעמ' 137-138, 144-145.

¹³⁰ ראו למשל עניין **רסלר**, לעיל ה"ש 30, פסי' 70 לפסק דינה של הנשיאה ביניש. לדבריה: "במציאות הקואליציונית בישראל, ההגנה על ההליך הדמוקרטי התקין – במסגרתה נבחן רצונו של הרוב לתת זכות יתר למיעוט – מקבלת משמעות ייחודית. במערך פוליטי המורכב ממספר רב של מפלגות, במסגרתן מפלגות קטנות המשמשות לשון מאזניים, האם ניתן לדבר בפשטות על יחסי רוב ומיעוט? באילו מצבים נוכל לומר שהרוב מעניק מיוזמתו הטבת יתר למיעוט? דומה שאין דוגמה המייצגת יותר את הקושי של חלוקה בין זכויות הרוב לזכויות המיעוט כמו העניין שלפנינו. מבחינת הרקע העובדתי אין זה סוד שבכל תולדות הטיפול בהסדר דחיית השירות, מדובר היה באילוץ קואליציוני בו הרוב מקבל את דין המיעוט, בין היתר, בשל אינטרסים פוליטיים קואליציוניים. קשה בנסיבות אלה להבחין מהו ביטוי לרצון הרוב ומהו אילוץ".

¹³¹ בקרמן "הנעת שינוי חברתי", לעיל ה"ש 103, בעמ' 669-670.

התרבות הדמוקרטית ההסדרית בישראל, תוך השלטת סדר יום חברתי על המערכת הפוליטית כולה.¹³²

הסבר נוסף הינו כי בית המשפט משקף עמדות ליברליות שדרשו את שינוי הסטטוס קוו והפרדה בין המרחב הציבורי לספֶרה הפרטית. בהקשר זה נטען כי בית המשפט נוקט גישה של תפיסת מרחב ליברלית, שלפיה יש להבחין בין המרחב הפרטי שבו רשאי הפרט לפעול כרצונו, לבין המרחב הציבורי, שם לא יובאו בחשבון תכונות קונקרטיות כגון דת ותרבות.¹³³ על פי דעה זו בית המשפט משתמש בכוחו הייחודי על מנת להשליט את תפיסת עולמו של "הציבור הנאור" על המרחב הציבורי הישראלי, וזאת אף אם רוב העם אינו תומך בתפיסת עולם זו.¹³⁴

הסבר שלישי אפשרי הינו כי תפיסת בית המשפט לא מכוונת כנגד החרדים דווקא, אלא היא חלק ממגמה רחבה יותר המהווה תולדה של הדור החדש והאקטיביסטי שהונהג על ידי נשיאי בית המשפט העליון השופט מאיר שמגר ולאחריו השופט ברק. על פי תפיסה זו, בית המשפט ניכס לעצמו תפקיד חדש של "רועה רוחני", שתפקידו להכריע בין סכסוכים אידיאולוגיים בחברה הישראלית.¹³⁵

תהא התשובה אשר תהא, האמון של החרדים בבג"ץ היה כה נמוך, עד שבאופן מסורתי נמנעו העסקנים החרדים מלעתור לבג"ץ בגין עוולות העוסקות בציבור החרדי, ככל הנראה בסוברם כי לעתירותיהם אין כל סיכוי ממשי. אף במרבית העתירות שנדונו בסוגיות שנגעו במישרין לציבור החרדי לא ביקשו החרדים להצטרף ולהגן על עצמם, בהניחם שמדובר ב"משחק מכור מראש".¹³⁶ כך למשל בעתירות שדרשו לבטל את הסדרי הגיוס, לא טרחו מנהיגי הציבור החרדי להגן על עמדתם ולהביאה בפני בית המשפט. התוצאה הייתה כי ההגנה על החוק הופקדה בידי פרקליטות המדינה, שייתכן כי לא הטיבה להביא בפני בית המשפט את האידאולוגיה החרדית בדבר נחיצות הרוחנית של לימוד התורה. כך למשל עמדת המדינה בעתירות שעסקו בדחיית שירות החרדים הינה כי אף על החרדים להתגייס לשורות הצבא. עם זאת המחלוקת בין עמדת העותרים לעמדת המדינה הייתה על "הסדרי הביניים" שיובילו לשוויון בנטל השירות הצבאי. עמדה זו שונה בהרבה מהעמדה החרדית, הטוענת כי כל תלמידי הישיבות אינם צריכים להתגייס כלל שכן תורתם אומנותם.

התסכול החרדי מפסיקותיו של בית המשפט בסוגיות דת ומדינה הגיע לנקודת רתיחה ראשונה בשנת 1999, בתקופתו של נשיא בית המשפט אהרן ברק. זאת על רקע כמה פסיקות של בית המשפט שפגעו באוכלוסייה החרדית.¹³⁷ אז יצאו החרדים להפגנת ענק שכוונה כנגד בית המשפט,

¹³² יצחק רוט "הבג"ץ מעל לדמוקרטיה" **יחד נאמן** 19 (11.5.2001). טענות כנגד ביטול הסדר הגיוס על ידי בג"ץ, העלו אף חוקרי משפט שונים. ראו למשל ידידיה שטרן "אקטיביזם שיפוטי בשיאו" **ידיעות אחרונות** (26.2.2012).

¹³³ ראו ISSACHAR ROSEN-ZVI, **TAKING SPACE SERIOUSLY: LAW, SPACE AND SOCIETY IN CONTEMPORARY ISRAEL** 95-123 (1ST ED. 2004).

¹³⁴ נויגרשל **למה הם שונים**, לעיל ה"ש 14, בעמ' 134-135. ראו עוד בדבר האדם הנאור כאדם הסביר, בדבריו של רוני שמיר "הפוליטיקה של הסבירות" **ישראל: מחברה מגויסת לחברה אזרחית** 293-290 (יואב פלד ועדי אופיר עורכים, 2001).

¹³⁵ שוקי שגב "סעד למען הצדק: שני דגמים של סמכות עניינית" **קריית המשפט** ז 63 (2008). לגישה זו שותפים מלומדים רבים. ראו למשל מנחם מאוטנר **ירידת הפורמליזם ועליית הערכים במשפט הישראלי** (1993).

¹³⁶ חיים זיכרמן "הפוליטיקאים החרדים הזניחו את הקרב בבג"ץ" **כיכר השבת** 4.2.2014 bit.ly/2mOC6t0.

¹³⁷ כך למשל הפסיקה שפסלה את הסדר דחיית שירות החרדים, ושבעקבותיה הוקמה ועדת טל. ראו בג"ץ 3267/97 **רובינשטיין נ' שר הביטחון**, פ"ד נב(5) 481 (1998), וכן שורת פסיקות נוספות בסוגיות דת ומדינה שנוכרו לעיל, כך למשל עניין **בבלי**, לעיל ה"ש 89; פסיקות בנושא הרכב המועצות הדתיות ראו עניין **סיעת מר"ץ**, לעיל ה"ש 93; בג"ץ 5016/96 **חורב נ' שר התחבורה**, פ"ד נא(4) 1 (1997). פסק הדין האחרון עסק בעניין סגירת רחוב בר אילן בירושלים לנסיעה בשבתות, ולמעשה חתר לפשרה בין הצדדים. עם זאת, גלגול ההכרעה לפתחו של בג"ץ הוביל את החרדים להתקפה כנגדו. ברקע להפגנה יש לציין כי תקופה זו הייתה משמעותית אף מסיבה אחרת: משפטו של אריה דרעי שארך כחמש שנים, עמד לפני סיום והכרעת הדין, כשברקע חשו החרדים המזרחיים כי דרעי נרדף על ידי השלטון החילוני והאשכנזי שיוצג בעיקר על ידי הפרקליטות ובית המשפט. ואומנם, תחושות אלו אכן באו לידי ביטוי בבחירות בשנת 1999, שבהן זכתה ש"ס בהישג שיא של 17 מנדטים. ראו זיכרמן **שחור כחול-לבן**, לעיל ה"ש 22, בעמ' 217.

ובה השתתפו מאות אלפי איש, ולדעות רבות – חצי מיליון איש.¹³⁸ עוצמתה של העצרת הייתה לא רק בכמות המשתתפים, אלא בליכוד השורות שהציגו החרדים¹³⁹ כנגד מי שלטענתם מבקשים להצר את צעדיהם.¹⁴⁰ כנגד הסיסמה המפורסמת "הכול שפטי" שיוחסה לנשיא בית המשפט העליון דאז, החזיקו המוחים כרזות ולפיהן "תורת ישראל אינה שפיטה".¹⁴¹

נקודת רתיחה נוספת בין בית המשפט העליון לבין האוכלוסייה החרדית, התפרצה בשנת 2010 סביב פרשת **עמנואל**.¹⁴² עתירה שהוגשה לבג"ץ על ידי עמותת "נוער כהלכה" בראשותו של עורך הדין החרדי יואב ללום, טענה כי בעיר עמנואל מונהגת הפרדה על רקע עדתי בין תלמידות בתי ספר חרדיים: בית הספר נחלק לתלמידות אשכנזיות (בעיקר מקרב חסידות סלונים) הלומדות לחוד במה שכונה "מגמה חסידית" ולתלמידות מזרחיות (או חוזרות בתשובה) לחוד, הלומדות במה שכונה כ"מגמה כללית". בית המשפט הגבוה לצדק שישב בדין קבע בצו עשה כי יש לבטל את ההפרדה ולמזג את שתי המגמות למוסד חינוכי אחד שבו לומדות בנות כל המגזרים.

החרדים ראו בפסיקה זו התערבות בוטה באורח החיים החרדי ופגיעה בציפור נפשם – חינוך הילדים, וסירבו לקבל את הפסיקה. משהורה משרד החינוך על מיזוג הלימודים, החליטו הורי התלמידות האשכנזיות שלא לשלוח את בנותיהם לבית הספר ובכך סיכלו את החלטת בית המשפט לאחד את המוסדות. השופט אדמונד לוי, שופט ותיק בבית המשפט העליון שהינו גם דתי וגם מזרחי, ראה את סירובם של האשכנזים לשלב את התלמידות המזרחיות כעלבון, והחליט – לאחר שהטיל עליהם קנסות שאף הם לא הועילו לאכיפת ההחלטה – לאסור את הורי התלמידות בגין ביזיון בית המשפט.

בחודש יוני 2010 נשלחו למאסר 35 גברים חרדים, תושבי עמנואל, בגין הפרת צו בית המשפט וביזיונו. בתוכם היו אף מיעוט הורים ספרדיים שבנותיהם למדו במגמה החסידית. דבר המאסר עורר עימות חריף בין בית המשפט העליון ובין האוכלוסייה החרדית, שהתגייסה כולה בהוראת גדולי התורה החרדים, לטובת העצורים. מאסרם של האבות לוה בעצרת ענק של מאות אלפי איש שגדשו את רחובות בני ברק וירושלים במחאה כנגד התערבות בית המשפט והשלטון בחינוך החרדי, תוך שהם זועקים את הסיסמה "אל תגעו במשיקיי". העצורים נישאו על כפיים במיטב בגדי השבת שלהם, כשהם הופכים להיות שלוחי הציבור החרדי כולו, על כל חלקיו.¹⁴³

משהגיעה הפרשה לדרך ללא מוצא, ולאחר שהעותרים, שהיו בשר מבשרה של היהדות החרדית, נבהלו מעומק הקרע שנפער באמצעותם בין המדינה לקהילה החרדית, גובשה פשרה בין הצדדים וההורים שוחררו. בשנת הלימודים שלאחר מכן הוקם – באישור משרד החינוך – מוסד חינוכי נפרד בעיר עמנואל עבור התלמידות החסידיות.¹⁴⁴

העצרת שליוותה את עצורי עמנואל אל בית הכלא בשנת 2010, הציגה את ההתגייסות החרדית המוחלטת תוך עמידה בקו השקפתי אחד בכל מה שנוגע לסוגיות החינוכיות. את תחושת הציבור החרדי היטיב לתאר הרב יוסף אפרתי, מי שהיה יד ימינו של הרב יוסף שלום אלישיב, גדול הדור החרדי, שהתריס כלפי השלטון כי "בדברים הנוגעים לציפור נפשה של היהדות החרדית, אין

¹³⁸ שי איזנברג "עשור ליהפגנת החצי מיליון" **בחדרי חרדים** 22.2.2009. bit.ly/2LYQ1I6

¹³⁹ שלמה גוזמן כרמלי "שתזדעזע ארץ הקודש ב"ה: הפגנות ברחוב החרדי כביצוע תרבותי" **תרבות דמוקרטית** 15, 31, 47 (2013).

¹⁴⁰ גרילק **מי אנחנו באמת**, לעיל ה"ש 122, בעמ' 84-87.

¹⁴¹ ראו הירושלמי "הכפייה הדתית והמאבק נגדה", לעיל ה"ש 95, בעמ' 427.

¹⁴² בג"ץ 1067/08 **עמותת "נוער כהלכה" נ' משרד החינוך** (פורסם בנבו, 14.9.2010).

¹⁴³ מנחם ברוד "ההפגנות נועדו להעביר מסר ברור: אל תיגעו במשיקיי" **COL** 22.6.2010. www.col.org.il/show_news.rtx?artID=55555

¹⁴⁴ עניין **נוער כהלכה**, לעיל ה"ש 113.

לכם חלק".¹⁴⁵ אמירה קצרה זו מיצתה את ההשקפה החרדית ביחס למוסדות השלטון, שלפיה התערבות ישירה באופן החינוך הינה קו אדום שהקהילה לא תקבל. הדברים קיבלו תוקף במכתבו של האדמו"ר מסלונים שכתב לחסידיו שהובלו למעצר כי "במאבק על קידוש השם – גם אם יעמידו אותנו מול כיתת יורים – לא נוותר ולא נתפשר כמלוא נימה! ה' הוא מלכנו ולו הננו עבדים עד נשימתנו האחרונה".¹⁴⁶

לא כל החרדים הסכימו אז (והיום) על אופן התנהלות בית הספר בעמנואל ועל הפרדה שהונהגה שם ובמקומות אחרים בין עדה לעדה, בין מגזר למגזר ובין חרדים מלידה לחוזרים בתשובה. רבים רואים בה התנהגות פסולה ונגע שיש לבער מתחומי הקהילה, ואף העותרים באו מתוך הקהילה החרדית.¹⁴⁷ אך על דבר אחד לא היה חולק: המדינה איננה רשאית להתערב בעשייה החינוכית החרדית.¹⁴⁸

הפגנה נוספת, שלישית במספר, התרחשה בשנת 2014 בעקבות ביטול חוק טל, והחשש החרדי מפני שינוי הסטטוס קוו באופן משמעותי, על רקע כינונה של הממשלה ה-33, שבאופן יוצא דופן לא כללה את המפלגות החרדיות. אף שהעצרת לא כוונה רק כנגד בית המשפט העליון, וזאת בשונה משתי קודמותיה, הרי שבג"ץ נתפס כגורם שהוביל ליצירת משבר הגיוס, עם ביטולו של חוק טל בשנת 2012.

חוסר האמון הרצוף של הציבור החרדי בבית המשפט העליון בא לידי ביטוי במדד הדמוקרטיה השנתי שמפרסם המכון הישראלי לדמוקרטיה. על פי נתונים אלו, כ-80% מהציבור החרדי מביעים חוסר אמון או אמון במידה מועטה בבית המשפט העליון:¹⁴⁹

אמון בבית המשפט העליון – אוכלוסייה חרדית (באחוזים)														
2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005	2004	2003	
56.9	55.6	68.8	45.6	34.8	63.4	60.5	58.2	54.3	58.2	63.7	56.8	58.1	62.1	כלל אין לי אמון
34.5	25.9	14.6	20.3	15.9	16.1	18.4	16.4	26.1	14.5	16.5	16.8	18.3	23.2	במידה מועטה
91.4	81.5	83.3	65.8	50.7	79.6	78.9	74.6	80.4	72.7	80.2	73.7	76.3	85.3	אין אמון + במידה מועטה
5.3	7.4	6.3	16.5	27.5	14.0	10.5	14.9	14.1	16.4	11.0	18.9	12.9	10.5	במידה מסוימת
1.1	3.7	4.2	7.6	14.5	3.2	5.3	7.5	4.3	9.1	7.7	7.4	10.8	4.2	במידה רבה

¹⁴⁵ זיכרון שחור כחול-לבן, לעיל ה"ש 22, בעמ' 293-294.
¹⁴⁶ יוסי כץ "סערה בכנסת: ליצמן ציטט מכתב האדמו"ר" **בחדרי חרדים** 23.6.2010 www.bhol.co.il/mobile/article.aspx?id=17835 על יחס העיתונות החרדית לבג"ץ בעקבות פרשת עמנואל, ראו גלעד מלאך "העיתונות החרדית נגד בג"ץ: פרשת בית הספר בעמנואל" **קשר** 44, 10 (2013). ראו אף יאיר אטינגר "האדמו"ר מסלונים: לא נתפשר – גם אם יעמידו אותנו מול כיתת יורים" **הארץ** 23.6.2010 www.haaretz.co.il/news/law/1.1208421.
¹⁴⁷ נסים ליאון "הסיטואציה המזרחית בחברה החרדית בישראל והתגובות לה" **תרבות דמוקרטית** 15, 161 (2013).
¹⁴⁸ ראו למשל קובי נחשוני "הרב עובדיה: אל תפנו לערכאות" **ynet** 20.6.2010 www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3907523,00.html.
¹⁴⁹ מבוסס על עיבודים מתוך מדדי הדמוקרטיה שעל ידי המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2003-2015. בשנת 2016 הציג מדד הדמוקרטיה את נתוני האמון עבור הציבור החרדי בנפרד. המכון הישראלי לדמוקרטיה **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2016**, לעיל ה"ש 1, בעמ' 165.

2.2	7.4	6.3	10.1	7.2	3.2	5.3	3.0	1.1	1.8	1.1	0.0	0.0	0.0	לא ידוע/ מסרב
100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	סך הכול

נתונים אלו מתחדדים על רקע האמון המופגן שרוחש הציבור הישראלי לבית המשפט העליון, הגבוה בהרבה מהאמון שרוחשת החברה הישראלית למרבית המוסדות האחרים.¹⁵⁰ אף בקרב החברה החרדית עצמה ניתן לחזות בשיעורי אמון גבוהים יותר במוסדות אחרים, כגון הממשלה וצה"ל.¹⁵¹ במילים אחרות: שיעור חוסר האמון של החברה החרדית בבית המשפט העליון מצביע על משבר ייחודי ורב-שנים בין הקהילה החרדית לבית המשפט, זאת בשונה מיחס הקהילה למוסדות אחרים ובשונה מיחסם של לא-חרדים לבית המשפט העליון. רמת האמון הגיעה לשפל חסר תקדים במדד הדמוקרטיה של שנת 2016, לפיו רק 6% מהציבור החרדי מביע אמון בבית המשפט העליון.¹⁵² דההוד נוסף לתפיסה החרדית את בית המשפט העליון בא לידי ביטוי בנתון הבא: מדד הדמוקרטיה של שנת 2017 מציג כי רוב האוכלוסייה החרדית (73%) סבור שצריך להסיר את הסמכות של בית המשפט העליון לבטל חוק שחוקקה הכנסת, זאת בניגוד לשאר הקבוצות שבהן רק מיעוט סבר כך.¹⁵³

בעניין אחד כתב הנשיא ברק:

תנאי חיוני לקיומה של רשות שופטת עצמאית, בלתי תלויה, הוא באמון הציבור. זהו אמון הציבור בכך, כי הרשות השופטת עושה צדק על פי הדין. זהו אמון הציבור, כי השפיטה נעשית באופן הוגן, ניטרלי, תוך מתן יחס שווה לצדדים וללא כל אבק של עניין אישי בתוצאה. זהו אמון הציבור ברמתה המוסרית הגבוהה של השפיטה. בלא אמון הציבור לא תוכל הרשות השופטת לפעול [...] אמון הציבור ברשות השופטת הוא הנכס היקר ביותר שיש לה לרשות זו. זהו גם מנכסיה היקרים ביותר של האומה. ידועה אימרתו של דה'בלוק, כי חוסר אמון בשפיטה הוא תחילת סופה של החברה [...].¹⁵⁴

בהיעדר אמון כאמור, הריחוק בין האוכלוסייה החרדית למערכת המשפט הישראלית בלתי נמנע. הוא גורם לאוכלוסייה החרדית להמשיך ולהסתגר בארבע אמותיה תוך פיתוח כלים פנים-קהילתיים אלטרנטיביים. מציאות זו פוגעת בסיכויי ההשתלבות של החברה החרדית במרחב

¹⁵⁰ יעל הדר "אמון הציבור הישראלי במוסדות השלטון בעשור האחרון" פרלמנט 63 (2009). ראו אף המכון הישראלי לדמוקרטיה **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2016**, שם, בעמ' 21, שבו נכתב: "הפער הגדול ביותר בין הציבור החרדי לציבור היהודי הלא-חרדי בשאלת האמון מתגלה ביחס אל בית המשפט העליון: 61.5% מהציבור היהודי הלא-חרדי נותנים בו אמון לעומת 6% בלבד מן החרדים".

¹⁵¹ המכון הישראלי לדמוקרטיה **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2016**, שם, בעמ' 185. כך למשל אמון החרדים בצה"ל עומד על 66% (93% בציבור היהודי הלא-חרדי); 53% ברשות המקומית (55% בציבור היהודי הלא-חרדי); 34% במשטרה (43% בציבור היהודי הלא-חרדי); 28% בממשלה (29% בציבור היהודי הלא-חרדי); 25% בכנסת (28% בציבור היהודי הלא-חרדי); 19% במפלגות (14% בציבור היהודי הלא-חרדי). כפי שניתן לראות, ברבים מהמוסדות קיימת התאמה בין האוכלוסייה החרדית לציבור היהודי הלא-חרדי. לא כן ביחס לבית המשפט העליון.

¹⁵² שם.
¹⁵³ למעט הציונות הדתית, שבה 63% מסכימים לכך. ראו המכון הישראלי לדמוקרטיה **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2017** 118 (2017).

¹⁵⁴ בג"ץ 732/84 צבן נ' השר לענייני דתות, פ"ד מ(4) 141, 148 (1986).

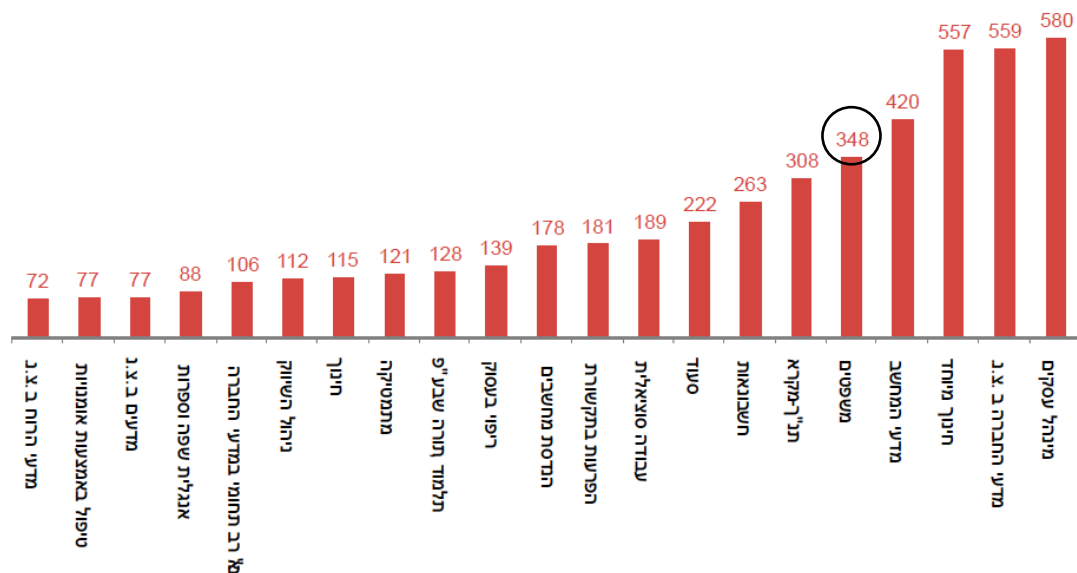
הישראלי, עלולה להוביל לעיוותי דין במקרים מסוימים ולפגיעה בזכויותיהם של הפרטים ולבסוף עלולה אף להחליש את מערכת המשפט עצמה.¹⁵⁵

ד. רוחות של שינוי

פרק זה מבקש לטעון כי הסכסוך ארוך השנים בין האוכלוסייה החרדית לבין המערכת המשפטית, עומד בפני תפנית של ממש, וזאת על רקע מעורבות הולכת וגוברת של חרדים בעולם המשפט. תפנית זו מובילה להעמקת הלגיטימציה של מערכת המשפט הישראלית בעיני החרדים, ולהבניית האמון בה.

החל מתחילת המאה הנוכחית נפתחו שערי האקדמיה בפני האוכלוסייה החרדית. בתוך כעשור אחד בלבד, צמח מספר הסטודנטים החרדים בכאלף אחוזים.¹⁵⁶ זאת בעיקר על רקע קיומם של קמפוסים ייחודיים המעניקים לחרדים סביבת לומדים התואמת לתרבותם.¹⁵⁷ בראש תחומי הלימוד עומד מקצוע המשפטים.¹⁵⁸ במחקר שנערך עבור המועצה להשכלה גבוהה, נמצא כי בשנת 2014 למדו 348 נשים ו-546 גברים את מקצוע המשפטים.¹⁵⁹ מן הנתונים עולה כי מקצוע זה הוא המבוקש ביותר בקרב הגברים החרדים (ובפער גדול מהמקצועות הבאים אחריו), ובין המבוקשים בקרב הנשים החרדיות.¹⁶⁰

תחומי לימוד עיקריים של סטודנטיות חרדיות, 2014

¹⁵⁵ אביעד הכהן "נישט פון אונוערע (לא משלנו)" מעשי משפט ג 123, 130-131 (2010).

¹⁵⁶ מלאך על טהרת התואר, לעיל ה"ש 104, בעמ' 23-24.

¹⁵⁷ שם.

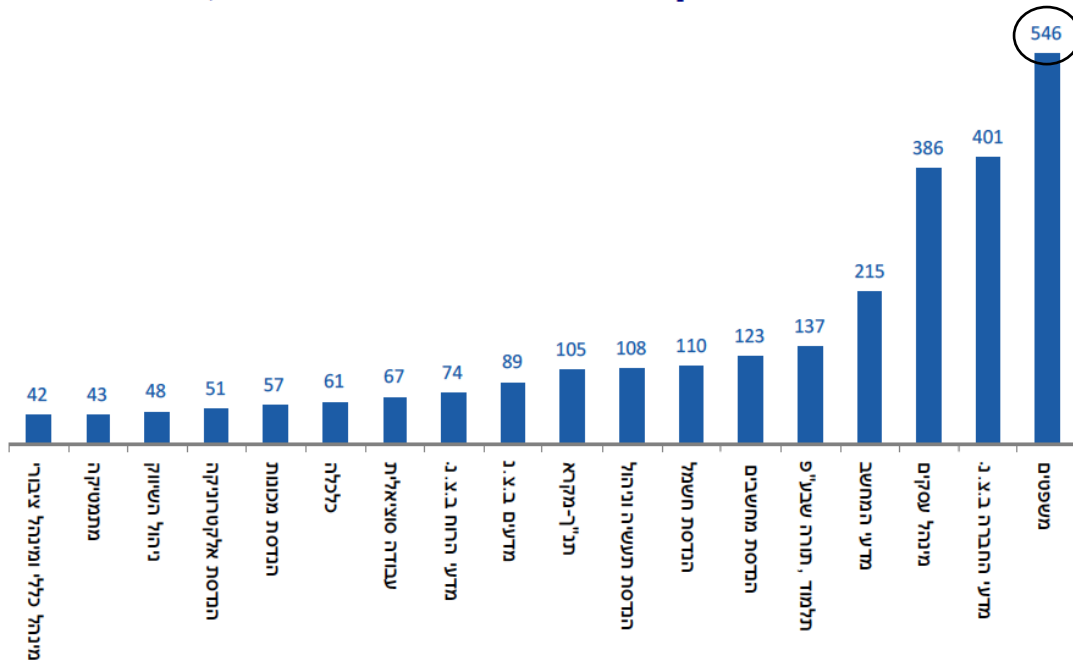
¹⁵⁸ שם.

¹⁵⁹ המועצה להשכלה גבוהה תוכנית החומש של מל"ג-ות"ת לאוכלוסייה החרדית לשנים תשע"ב-תשע"ו: מחקר

הערכה והמלצות לחומש הבא 51-52 (2016).

¹⁶⁰ שם.

תחומי לימוד עיקריים של סטודנטים חרדים, 2014

לימודי המשפטים הם אחד מן המקצועות הפופולריים ביותר באקדמיה החרדית, בשל כמה סיבות: המקצוע נחשב יוקרתי ומכובד; הוא מביא לידי מיצוי את יכולת הניתוח הישבתית, עובדה התורמת לפופולריות שלו בקרב הגברים החרדים בוגרי הישיבות; הוא מאפשר השמה ורווחיות מהירים יחסית, בשל תקופת ההתמחות הקצרה; הוא מאפשר עבודה עצמאית בעלת גמישות; והחשוב מכול – הוא איננו דורש ידע מוקדם במדעים כלליים, ובראשם מתמטיקה ואנגלית, רקע החסר בקרב בוגרי מערכת החינוך החרדית.¹⁶¹

כיצד מתיישבת הפופולריות הגבוהה של לימודי המשפטים, על רקע העימות של האוכלוסייה החרדית עם מערכת המשפט? ניתן לומר כי היתרונות הנזכרים של לימודי המשפטים וזמינותם ב"קמפוסים חרדיים" ייעודיים, מהווים משקל נגד התומך בכניסה למקצוע זה. זאת אף שעבור חלק מן הסטודנטים החרדים, לימודי המשפטים אינם מכוונים לשם עיסוק במקצוע עריכת הדין באופן ישיר, אלא למשל כדי להתקדם במסגרת השירות הציבורי¹⁶² ולחלופין, הם מייעדים עצמם לענפי משפט שאינם כוללים הופעה בבתי המשפט, כך למשל ביצוע עסקאות מקרקעין. אחרים מבקשים דווקא ללמוד את המקצוע, במטרה להיות לפה עבור הציבור החרדי, בזירה שעד כה הוא לא היה מעורב בה. במחקר שביצעה החוקרת ברוריה סמט בקרב סטודנטיות חרדיות למשפטים, עלו אסטרטגיות אחדות להתמודדות עם השונות התרבותית בין אורח החיים החרדי למערכת המשפט הישראלית החילונית. כך למשל ציינו הסטודנטיות את מודל "קידוש השם" שבו

¹⁶¹ משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה יגעת ומצאת – תאמין: מאפייניהם של תלמידי חרדים הנתמכים על-ידי קרן קמ"ח במסלולים אקדמאיים ומקצועיים 20-19 (2012).

¹⁶² ראו למשל יאיר אטינגר "יותר חרדים הולכים ללמוד משפטים" הארץ 29.12.2005 www.haaretz.co.il/misc/1.1070511

פעילותן המשפטית אינה נוגדת את ההלכה, אלא מובילה לרוממות דרכן הרוחנית. מודל אחר דיבר על החיץ שמייצרות התלמידות בין שני העולמות, הסותרים זה את זה.¹⁶³

כך או כך, ללימודי המשפטים בכלל, ולהכשרתם של חרדים וחרדיות כעורכי ועורכות דין בפרט, השפעה ישירה הממתנת את העימותים הנזכרים בין שני המחנות בכמה מישורים.

בראש ובראשונה, היא מסייעת לתווך את העולם החרדי על רגישותיו ומורכבויותו אל תוך אולם המשפט. קיומו של עורך דין חרדי הדובר את השפה המשפטית מחד גיסא ואת השפה החרדית מאידך גיסא, נוטע אמון בלב לקוחותיו, ומאפשר לו להביא לבית המשפט את הרקע והרגישויות הרלוונטיות בתיק הספציפי. בכך הוא מסייע לבית המשפט לעשות צדק, והוא מסייע ללקוחותיו החרדים לחוש כי נעשה צדק.

שנית, השיח המשפטי החודר אל הרחוב החרדי מייצר שינוי עומק בתוך עולם הערכים החרדי. במקביל לשיח החובות הקולקטיבי שנובע מן האידיאולוגיה החרדית, מתפתח ברחוב החרדי שיח זכויות אינדיווידואלי, שמקורו במשפט המערבי. ואומנם לא מעט עורכי דין חרדים פועלים במסגרת שיח הזכויות, הן בסביבה הפנים-קהילתית, הן בסביבה הכלל-ישראלית. כך למשל ארגון "בת מלך" המעניק סיוע ומחסה לנשים חרדיות,¹⁶⁴ ארגון "נוער כהלכה" הדואג למיגור תופעות של אפליה עדתית,¹⁶⁵ והקליניקה "חרדים לזכויות אדם" שעל יד הקמפוס החרדי בקריה האקדמית אונו, לצד גופים נוספים העוסקים בייצוג משפטי של האינטרסים החרדיים בפני הערכאות הכלליות.¹⁶⁶ שיח זה מוביל להעמקת הלגיטימציה של ערכאות המשפט ברחוב החרדי, ולשינוי נקודת האיזון בין המוסדות הקהילתיים למוסדות המשפט הממלכתיים.

שלישית, ההיכרות הפנימית עם מערכת המשפט, מובילה להסרת המחיצות ולמתן לגיטימציה לנגישות רבה יותר של האוכלוסייה החרדית לבתי המשפט. קיומם של עורכי הדין החרדים וחדירת השפה המשפטית אל החברה החרדית ממוססת את הרתיעה והפחד מפני מערכת המשפט, ומאפשרת לפרטים למצות זכויותיהם תוך כדי הישענות על סוכנים פנים-קהילתיים. התופעה שנזכרה בפרק א' לעיל, שלפיה חשדות פליליים מועברים יותר ויותר לטיפול הרשויות המוסמכות, נעוצה אף היא בקיומם של גורמים מתווכים המסייעים להפחתת המתח ולתחושת החיבור שבין קהילת החוק לקהילה החרדית. אף שאין בכך פתרון הלכתי לאיסור הפנייה לערכאות, הרי שהנגישות של הקהל החרדי לערכאות הדיוניות תגבר והרתיעה המובנת תפחת, ככל שיימצאו סוכנים חברתיים שיתווכו את השפה המשפטית לעולם החרדי ולהיפך.

רביעית, עורכי דין חרדים, חלקם תלמידי חכמים ובוגרי מערכת החינוך הישיבתית, עשויים ליצוק רובד נוסף של המשפט העברי אל תוך מערכת המשפט הישראלית. החוויה הישיבתית שנחקקת בלב תלמיד הישיבה במשך שנים רבות, לצד הידע הרב שנצבר בקרבו במשך השנים אינם באים לידי ביטוי בעולם המעשה. אך דווקא המשפטן החרדי עשוי להוות גשר בין העולם ההלכתי רב הקסם והידע, למשפט הישראלי המודרני.

חמישית, חדירת השיח המשפטי אל תוך העולם החרדי, בעיקר במסגרת גופים ועמותות פנים-חרדיים, מוביל להשמעת הקול החרדי בפני בג"ץ ולהשתתפות החרדים, גם אם באמצעות שחקני משנה, במשחק המשפטי. כך למשל, בעתירה שהוגשה בדרישה לכפות על הישיבות החרדיות

¹⁶³ מן הראיונות שערכה, העלתה סמט את מודל ההתפייסות; מודל ההכלה; מודל ההזרה; מודל "אמונת חכמים"; מודל "פיצול האישיות"; מודל "קידוש השם". ראו ברוריה סמט **נשים חרדיות ולימודי משפטים – הילכו שניהם יחדיו?** 33-24 (2007).

¹⁶⁴ ראו באתר הארגון batmelech.org.

¹⁶⁵ ארגון זה הוביל את המאבק בפרשת עמנואל שנסקרה לעיל.

¹⁶⁶ כך למשל המכון החרדי למחקרי מדיניות. ראו באתר המכון www.machon.org.il.

את לימודי הליבה, ביקשה אגודת הסטודנטים של הקמפוס החרדי בקריה האקדמית אונו, להצטרף כמשיבה לעתירה.¹⁶⁷ השמעת הקול החרדי בבג"ץ מרפא במידה רבה את השבר שתואר בפרק ג' לעיל. בסקר שנערך עבור מאמר זה בקרב עורכי דין וסטודנטים למשפטים מן הקהילה החרדית,¹⁶⁸ ציינו 55% מהנשאלים כי לימודי המשפטים הגבירו את האמון שלהם במערכת המשפט. 77% מהנשאלים ציינו כי במקרה שאדם חרדי נתקל בעוול מצד הקהילה, הם היו ממליצים לו לבקש סעד מהמערכת המשפטית. 75% מהנשאלים ממליצים להנהגה החרדית לנקוט עמדה אקטיבית בהגנה על עמדתה בבג"ץ בשאלות חוקתיות הנוגעות לאורח החיים החרדי. הנתונים מציגים אפוא שינוי חיובי המתרחש במסגרת לימודי המשפטים, המשפיע הן על מדד האמון במערכת המשפט כולה, הן על רמת האמון בבית המשפט העליון.

באשר לאפשרות שלפיה יכהן שופט חרדי בבית המשפט, הדעות היו חצויות. 49% מהנשאלים סברו כי מבחינה הלכתית לא יכול לכהן שופט חרדי בבית המשפט, ואילו 51% לא הסכימו עם היגד זה.¹⁶⁹ לעומת זאת, כ-55% מהנשאלים הביעו רצון לעבוד כעורכי דין בשירות הציבורי, אם תהיה בידיהם הבחירה לכך. נתונים אלו מצביעים על רצון להשפיע על מערכת המשפט הממסדית ולהוות חלק ממנה.

עם זאת, נתוני הסקר מציגים כי עדיין לא נרפא השבר. מרבית הנשאלים (67%) הביעו חוסר אמון בבית המשפט העליון (לעומת למעלה מ-91% בכלל האוכלוסייה החרדית במדד הדמוקרטיה משנת 2016), ואילו 63% מאמינים כי יחסו הכללי של בית המשפט העליון לציבור החרדי הוא שלילי. רוב מוחלט (92%) מהנשאלים מאמינים כי תפיסת העולם הדתית/חילונית של השופטים משפיעה על פסקי הדין שלהם בהחלטות העוסקות בסוגיות דת ומדינה. אומנם יש להבחין בין רמת החשדנות הגבוהה שמפגינים המשפטנים החרדים כלפי בית המשפט העליון, לבין אמון יחסי (54%) שמובע כלפי המערכת המשפטית בכללותה כמערכת מקצועית ואמינה.

אכן, מספרם הקטן של המשפטנים החרדים ביחס לכלל האוכלוסייה החרדית, גורם לכך שהשינוי המתואר בפרק זה עדיין אינו משפיע על מדד האמון של האוכלוסייה החרדית כולה. הנתונים העדכניים של מדד הדמוקרטיה משנת 2016 מצביעים על חוסר אמון הולך וגדל במערכת המשפטית. ואולם ניתן לקוות כי הפנמת השיח המשפטי אל תוך הקהילה, לצד צעדים מגדילי אמון נוספים כדוגמת ייצוג הולם של האוכלוסייה החרדית במגזר הציבורי בכלל ובתחומי המשפט והאכיפה בפרט, והתפתחות התקשורת החרדית הלא ממוסדת כקובעת טון מתון יחסי, יובילו להיפוך המגמה ולעלייה מתונה ברמת האמון שרוכשת האוכלוסייה החרדית לעולם המשפט.

סיכום

החל מראשית ימי המדינה נקלעה מערכת המשפט הישראלית לעימות עם החברה החרדית. העימות כלל שלוש זירות שונות זו מזו. הראשונה, שאלת הכפיפות הנורמטיבית של החרדים למערכת המשפט, מקום שבו היא נמצאת בעימות עם דעת התורה או עם הפסיקה ההלכתית. הזירה השנייה, העימות ההלכתית עם הערכאות הדיוניות החילוניות, הנחשבות כערכאות של גויים שאין לדון בהן.

¹⁶⁷ בג"ץ 3752/10 רובינשטיין נ' הכנסת (פורסם בנבו, 17.9.2014).

¹⁶⁸ הסקר נערך בחודש דצמבר 2016 בקרב 360 סטודנטים, מתמחים ועורכי דין מהקהילה החרדית.

¹⁶⁹ הסקר כלל שתי שאלות דומות, ביחס לשופט חרדי בבית המשפט העליון וביחס לשופט חרדי בבית המשפט בכלל. תשובת הנשאלים התפלגה באופן דומה בשתי השאלות. כלומר, הנשאלים לא רואים הבדל הלכתי בין שופט חרדי במערכת המשפטית בכלל לשופט חרדי בבית המשפט העליון.

הזירה השלישית והקשה מכול, הינה העימות התרבותי של החרדים עם בית המשפט העליון ופסיקותיו, המפורשות כניסיון לפגוע באורח החיים החרדי.

עימות זה הוביל לירידה משמעותית באמון החרדים בבית המשפט העליון, שהגיע בשנת 2016 לשפל של 6% בלבד (לעומת למעלה מ-60% אמון בקרב כלל הציבור הישראלי). אף ההנהגה החרדית מביעה חוסר אמון כה עמוק, עד שהיא נמנעת מליטול צד בדיונים עקרוניים בבג"ץ, אף שהם משפיעים באופן ישיר על הקהילה כולה. וכך למשל, **בכל** עשר העתירות שעסקו בהסדר דחיית שירות החרדים מצה"ל, נמנעו החרדים מלהתייצב בפני בית המשפט ולטעון בסוגיה.¹⁷⁰

בהיעדר אמון במערכת השופטת, אחת משלוש רשויות השלטון המרכזיות, תתקשה האוכלוסייה החרדית להשתלב במרחב הישראלי ולסגל לעצמה הרגלי ציות פנימי. הריחוק בין האוכלוסייה החרדית למערכת המשפט הישראלית יגרום לאוכלוסייה החרדית להמשיך ולהסתגר בארבע אמותיה תוך פיתוח כלים פנים-קהילתיים אלטרנטיביים. מציאות זו עלולה להוביל לעיוותי דין במקרים מסוימים ולפגיעה בזכויותיהם של הפרטים ולבסוף עלולה אף להחליש את מערכת המשפט עצמה.

השינוי המתרחש בתוך החברה החרדית בעשור האחרון, המוביל לכניסתם של חרדים רבים לאקדמיה, ללימודי המשפטים ולמקצוע עריכת הדין, מהווה זרז לשינוי המגמה. צמיחתו של שיח זכויות ליברלי פנים-חרדי לצד שיח החובות הדתי, מובילה לשגשוגם של ארגוני זכויות בתוך החברה החרדית ולריבוי דעות בתוך הקהילה. בכך נפתח דיאלוג עם מערכת המשפט בכללותה, ובמקרים מסוימים, אף עם בית המשפט העליון עצמו.

לימודי המשפטים לאוכלוסייה שמרביתה נעדרת תשתית לימודי האזרחות, מעניקים לא רק ארגז כלים תעסוקתיים, אלא משנים את השיח הפנים-חרדי. קיומם של עורכי דין – ובעתיד אולי אף שופטים – חרדים, שיכולים לתווך בין שתי הקהילות, עשוי למתן משמעותית את העימות הנזכר, בדרך של הגדלת האמון והעמקת הלגיטימציה למערכת המשפט, ובכך לתרום הן לחברה החרדית, הן למערכת המשפט כולה.

¹⁷⁰ ראו חיים זיכרמן "כשל הייצוג הקבוצתי בבג"ץ" (עתיד להתפרסם ב-2019).